

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
Том 84–85, 1992

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA „ST. KLIMENT OHRIDSKI“
FACULTE D'HISTOIRE
Tome 84–85, 1992

НАЦИОНАЛИСТИТЕ, АПАРТЕЙДЪТ И ОПОЗИЦИЯТА В ЮЖНОАФРИКАНСКИЯ ПАРЛАМЕНТ (1948 – 1970)

РУМЕН ДОНКОВ

*Румен Донков. НАЦИОНАЛИСТИ, АПАРТЕЙД И ОПОЗИЦИЯ В ЮЖНОАФРИКАНСКОМ
ПАРЛАМЕНТЕ (1948 – 1970)*

Объектом настоящего исследования является политический механизм, заложивший основы системы апартейда в ЮАР. Проблема раскрывается путем анализа социального и политического развития национализма африканеров, ставшего базой концепции расовой сегрегации. Подробно исследуется соотношение сил в парламенте ЮАР, где в продолжение двадцати лет, в силу избирательного закона, Национальная партия имела лидирующее положение. Порочность формально демократических структур с нерешенными национальными и расовыми проблемами подкрепляется анализом платформ и программ националистов и либеральной оппозиции. Исследуемый период является уникальным в обществено-историческом плане может быть даже и от того, что в отдельных странах бывшей социалистической системы в Восточной Европе отмечались аналогичные процессы. Пример ЮАР демонстрирует движение консервативных идей как внутри, так и вне демократических институций, показывая вместе с тем и их переходящий характер.

*Roumen Donkov. NATIONALISTS, APARTHEID AND OPPOSITION IN SOUTH AFRICA'S
PARLIAMENT (1948 – 1970)*

The study discusses the political mechanism, which imposed the Apartheid system in the Republic of South Africa. This range of problems is introduced through an analysis of the social and political development of Afrikaner Nationalism, which produced the concept of segregation. The political balance of forces in South Africa's Parliament, which in the course of two decades has been disrupted in favour of the Nationalist Party, thanks to election law, is studied in detail. The platforms and programmes of the Nationalists and the Liberal opposition supply arguments showing how vicious formal democratic structures with involved national or racial problems could be. From historical point of view this is a unique period, despite the fact, that similar processes manifested themselves in some of the former East European Communist countries. The South African example demonstrates the movement of ultra conservative ideas and concepts within democratic institutions or emanating from them, at the same time showing how transient they are.

Въпросите, свързани с генезиса, развитието и промените на южноафриканската политическа система, са едни от най-дискутираните в съвременната историческа литература*. Проблемът ЮАР отдавна излезе от континенталноафриканската сфера на значимост. Международни организации, редица специализирани институти и отделни изследователи интернационализираха конфронтацията между ЮАР и демократичния свят. С изключение на отделни изследователи от ЮАР, многобройната и разноезична литература върху политическата система на ЮАР не я толерира. Преобладаваща част от изследванията са върху отношенията между бялото малцинство и черното мнозинство в страната. Обикновено подходът и заключенията съвпадат в осъжданото отсъствие на политически мултирасизъм в управлението на държавата. Днес апартейдът като политическа система е ерозиран до степен на отиващ си в историята паноптикум. През 50-те и 60-те години (време, през което доктрината за разделено развитие се реализира чрез системата апартейд) политическите реалности както в ЮАР, така и в света са по-различни от днешните. За демократичния свят ЮАР стана недемократична, след като излезе от Британската общност и още по-недемократична след общото разпадане на колониалните структури в света.

Основна роля при въвеждането на апартейда в ЮАР играе парламентарната институция. По своята същност структурата на властта в републиката е от западноевропейски тип с разделяне на властите, демократично федерално устройство и антидемократичен изборен ценз на расова основа. Доведена от Националната партия до крайност, тази структура се превърна в антипод на съвременната демокрация.

Върху парламентарния механизъм, въвел законодателно апартейда, изследванията се ограничават до единични бележки и статии в печата, свързани с дебатите. Настоящата студия е изградена изключително върху документален материал – стенографски протоколи от заседанията на парламента и сената в ЮАР, правителствени доклади, партийни програми, официални изявления¹. Тя не претендира за пълнота, доколкото проблемът е многопланов, а достъпът да документите – ограничен, а изследването – осъществено на географска ширина с обратен знак на южноафриканската. По същите причини темата се въвежда и чрез доста обширни, но необходими бележки върху социалните корени и политическото развитие на африканерския национализъм.

Зараждането на обществената конфронтация в ЮАР излиза извън познатото противопоставяне на „африканско население – колонизатори“. Един съвременен

*Студията се публикува, без авторът да се е съобразил с голяма част от направените при осъждането ѝ в СННОИ бележки (бел. ред.)

историк сполучливо отбелязва, че в „Южна Африка миналото доминира над настоящето много повече, отколкото в редица други страни. Основният проблем в ЮАР днес е същият, както в епохата на колонизацията, т. е. изразява се в отношенията между различните етнически групи, които живеят на една и съща земя“².

Естествено става дума за голям и сложен комплекс отношения. На първо място това са взаимоотношенията между двете групи бяло население – африканери и англичани южноафриканци. На второ – отношенията в амалгамата племена от местен произход. На трето – сложната и противоречива комбинация от отношения между белите и черните южноафриканци.

Първият тип отношения създаде специфичната концепция за „национализъм“ в континенталноафрикански мащаб. Специалното разглеждане на нейната поява е необходимо условие за изясняване същността на вече 40-годишната властваща в ЮАР система апартейд.

Периодът до Втората световна война не успява да заличи или разреши социалните и политическите противоречия между двете групи бяло население – африканери (бури) и англосаксонци южноафриканци. Социалнополитическата характеристика на тези две общности е ключ, позволяващ вникването в народностните проблеми на ЮАР.

Забелязва се, че противоречивите оценки за социалното развитие на бурите в литературата от XIX в., през нашето столетие постепенно се унифицират: „От всички колонизатори, които напуснаха Европа от времето на Колумб, белите в Южна Африка са от тези, които първи и най-бързо загубиха своите връзки с Европа и бяха първите от европейски произход, почувствали, че вече са нов народ, чисте огнище е земята, в която са се установили.“³ В този смисъл е и бележката на един съвременен английски автор: „Когато бурът срещна отново Европа с идването на англичаните, беше изключено да направи в кратък срок скока, който Европа реализира за няколко поколения. Африканерът заспа малко след Реформацията с вярата в своята библия и се събуди в свят, който имаше опита на Френската революция и вече познаваше индустриализацията.“⁴ Нещо повече, изтъква се, че „африканерът не е холандец и престава да бъде европейец далеч преди Великобритания да наложи своите закони, обичаи и администрация“⁵. Някои изследователи доведоха тази теза до крайност, изтъквайки, че „бурите имаха интереси в Африка, а не в Европа, в матото, а не в цивилизацията, в селото, а не в града.“⁶

Без съмнение формирането на африканерския мироглед е свързано с примитивния бит на африканското мато. Много по-съществена роля обаче изиграват холандският език и калвинизмът⁷. Последният и днес има не само силно влияние върху духа на африканера, но присъства и във всички религиозни, културни, политически и други институти. Принуден в ранния период на колонизацията да заживее градски живот, с идването на англичаните бурът е прогонен в матото. Естествената враждебност между холандци и англичани, наследена още от европейските отношения, нараства с отмяната на робския статут в 1835 г. и е главна причина за т.

нар. „голяма миграция“, поставила основите на бурските републики. През целия XIX в. бурите се развиват разделени от англичаните южноафриканци, в непрекъснат конфликт с племената от групата Банту. Тогава се появява социалнополитическата доктрина – сегрегация. Историческите обстоятелства се оказват основа, на която африканерът изгражда своето затворено патриархално общество; в което расовият проблем не е осмислен, той е на второ място. Прерастването на сегрегацията като доктрина в апартейд като политическа система е доминиращо явление в цялостното развитие на Южна Африка от началото на XIX в. до наши дни. По време на този дълъг период, особено от началото на френетичната експлоатация на минните ресурси, англичани и африканери са съвсем разделени – първите пристигат и се настаняват в минните центрове, по-късно в града и индустрията, докато все още преди 3 десетилетия африканерите символизирала „селски човек“. Съвсем естествено е в първата половина на нашия век в контекста на фразата „борба на расите“ в Южна Африка да се разбират не взаимоотношения между бели и черни, а тези между англичани и африканери. Демографското разпределение тези две общности също е фактор от съществено значение. Английският елемент обитава градовете. Нещо повече – „градското движение“ е от английски тип. Кейптаун е английски говорещ град, Йоханесбург – също, а на 60 км от последния, в Претория, се говори изключително африкаанс. В провинциите Кейп и Натал преобладават дисидентите от английски произход, в Трансвал и Оранжев – от холандски ⁸.

В десетилетията между двете световни войни тази демографска структура е подложена на силна ерозия. Взаимното проникване или процесът на национално единение между африканери и англичани южноафриканци се задълбочава в годините след Втората световна война⁹. Англичаните дават на ЮАС много от своите институти, парламентарна система и най-вече една ясна концепция на управление¹⁰. Тази констатация, нелишена от дълбочина и днес, е в противоречие с тенденциите в собственото развитие на политическата структура на ЮАР. Това обуслови исторически опозиционната роля на партиите с англофилски характер след 1948 г.

В историческата литература развитието на национализма в ЮАР е слабо проучено. Липсват изследвания както в Африка, така и в Европа. Дълго време, включително и днес, терминът национализъм се употребява за идентифициране на движения, целящи премахването на колониалните структури¹¹. Най-значителното изследване на национализма в англосаксонската литература е книгата на Томас Ходкин „Национализмът в колониална Африка“. В нея авторът стриктно приема дефиницията на английския кралски институт за международни отношения – „съзнанието на част от индивидите или група индивиди, които претендират, че са част от нация и имат стремежа със сила да достигнат свободата или просперитета на една нация“¹².

Това обаче, което често се забравя или отминава, е проявлението в успореден план и на демократична, и на антидемократична тенденция в национализма.

Необичайното в развитието на африканерския национализъм в Южна Африка е не успоредната, а последователната проява на двете тенденции. Първата, демократичната, е свързана с борбата на бурите или африканерите за самоопределение. Антидемократичната тенденция в развитието на африканерския национализъм се проявява, когато сегрегационната доктрина става основа на специфичния южноафрикански „вътрешен колониализъм“¹³.

Африканерите са един от най-старите южноафрикански народи. Притежават история и традиция, в която борбата за национално самоопределение повече от век е била определяща характеристика. Вследствие на това в историографията се налага пресиленият извод, че „Основните идеи в развитието на южноафриканското общество идват от народа – африканер.“¹⁴ В този смисъл е и бележката на един от британските министър-председатели Харолд Макмилън, който характеризира африканерския национализъм като първи национализъм на африканския континент въобще¹⁵.

Съществена причина за появата на африканерския национализъм е опитът за денационализирането на бурите от англичаните, при което в средата на миналия век се създава реална опасност от разделянето им на бури от Кейп и на такива от Трансвал и Оранж. „Голямата миграция“ обективно също спомага за появата на две психологии. Това по-късно дава отражение в търсенето на равновесие и общ подход по въпроса за африканерската нация между политическите ѝ представители от юга и севера. В известен смисъл ситуацията в края на XIX в. се променя с активната намеса на английското правителство в живота на африканерските републики на север. Тази намеса, следствие на която са Англо-бурските войни, става решаващ фактор за появата на единно национално африканерско съзнание в борбата за политическо съществуване¹⁶.

Образуването на Африканер Бонд – първата организация, която отразява духа на африканера националист, е конкретен резултат от тази действителност. Създаден в 1879 г., в значителен период от съществуването си, той отразява интересите на африканерите от Кейп. В началото на нашия век Бондът се превръща в организационен политически представител на африканерите в цяла Южна Африка. В това първо десетилетие на века ясно се разграничават и факторите, които залягат в основата на африканерския национализъм:

1. Силното чувство за претърпяна историческа несправедливост, развило се в борбата с английския империализъм, ражда концепцията за „родина“. Африканерът, роден в Африка, свързан от поколения с Африка, се противопоставя на англичаните, поддържащи тесни връзки с метрополията.

2. Холандската реформистка църква също е фактор на африканерския национализъм. Безброй са писмените документи от църковен характер, в които се проповядва идеята за „избрания народ“.

3. Дълбоко присъщата в психологията на африканера идея, че те са единствената европейска нация, отделена от Европа, говореща европейски език, родена в

самата Африка, загубена в океана на британския суверенитет и местните туземни племена.

4. Ширещият се мистицизъм на отрицателните като основа на идеята за сегрегация.

С формирането на Южноафриканския съюз в 1910 г. Бондът, както и организациите от същия характер в други провинции – Оранжева Уни в Оранжев, Хет-Фолк в Трансвал и Фолкшвайнингс в Натал, се обединяват и на политическата сцена в ЮАС се появява Южноафриканската партия¹⁷.

Национализмът на африканерите узрява през периода на големите национални кризи. Търпи влияние най-вече от италианския и немския фашизъм, по подобие на които се формират организации като Нов ред, Брадърбонд и др.¹⁸ С победата на антифашистката коалиция, общата демократизация в света в края на Втората световна война е един от сериозните фактори за разпадането на тези организации. Оценките за влиянието на ултрадесните в политическия живот на страната по време на войната са противоречиви. Факт е обаче, че именно тези организации намират верни пътища за оттегляне от чисто фашистките си позиции, като едновременно успяват да завоюват значителна популярност.

Политическото развитие на африканерския национализъм до края на Втората световна война в общи линии отразява исторически формиралите се национални и социални противоречия между африканери и англичани южноафриканци. В 1910 г., когато се стига до образуването на Южноафриканския съюз, спомените от Англо-бурската война са все още живи. Първият министерски кабинет на ЮАС включва представители и на двете групи бяло население – англичани и африканери. Политическият компромис, резултат на който е формирането на правителството, говори по-скоро за силното политическо влияние на победителите във войната англичани, отколкото за неспособност на Южноафриканската национална партия, африканерска по състав, спечелила убедително изборите¹⁹. Свообразната реконкиста на африканерското население (чийто израз е образуването на ЮАС) извежда на политическата сцена на страната трите фигури на ген. Луис Бота, ген. Ян Сметс и ген. Дж. Херцог, които в продължение на 3 десетилетия ще дават тон в политическия живот на Южна Африка. Официалното кредо на министър-председателя Луис Бота и на ген. Ян Сметс е, че в ЮАС развитие може да има само чрез сътрудничество и обща политика на двете групи бяло население в страната²⁰. „Трябва да работим настрана от расизма“ – заявява в 1912 г. ген. Сметс, разбирайки, както вече подчертахме, расизма като отношение между двете групи бяло население. За разлика от Ян Сметс и Л. Бота, ген. Херцог клони към успоредно, разделено развитие на африканери и англичани южноафриканци. Тази идея за самостоятелно развитие на африканерите е развита от ген. Херцог в чист национализъм – освобождаване от

английско влияние и претопяване на англосаксонския елемент²¹. По тази причина в 1913 г. Херцог е изгонен от Южноафриканската партия. Непосредствено след това той формира чисто африканерска по състав Национална партия²². Пълната поляризация на националистичния африканерски елемент в ЮАС ще стане значително по-късно. Но в 1914 г. новосформираната партия на ген. Херцог полага едно начало, чието естествено продължение като политическа формация откриваме във властващата от 1948 г. до днес Национална партия в ЮАР.

Южноафриканската партия на С്മътс и Бота, подкрепена от Лейбъристката и Съединистката, въвличат ЮАС в Първата световна война. Този акт увеличава противоречията между току-що сформиранията Национална партия и правителството. Значителна част от африканерите са против тази „Британска война“ и в 1914 г. организират безрезултатен метеж²³. Видни военни и политически дейци са осъдени, разстреляни и се превръщат в мъченици за националистичната африканерска кауза. В 1915 г. резултатите от първите избори след обявяването на Съюза са показател за начало на ескалация на Националната партия. Тя печели 1/3 от всички гласове и половината от африканерските²⁴. В 1919 г. Л. Бота умира и ген. Ян С്മътс става вторият министър-председател на ЮАС. Той успява да обедини Южноафриканската и англофилската Съединистка партии. Обединението е декларирано като „една голяма крачка по пътя на расовото и националното единство“²⁵. В последвалите избори Обединената южноафриканска партия печели с голямо мнозинство, но за много африканери това изведнъж започва да означава англизиране на политическия живот в страната. Отбелязва се и симптоматично преливане на африканери от партията на власт в Националната партия на Херцог.

Кризата от 1922 г. свежда до нула политическите успехи на Обединената южноафриканска партия. Редица години в минната промишленост се наблюдава увеличаване себестойността на продукцията при намаляване цената на златото. Камарата на мините, която традиционно поддържа два пазара за работната сила (за бели и черни, като белият миньор получава колкото 8 черни), решава да приключи с тази практика, която не позволява на небелите африканци да работят специализирана или полуспециализирана работа. Вследствие на това белите миньори обявяват стачка. Ян С്മътс чрез редица концесии в полза на белите миньори прави безуспешен опит за посредничество между камарата на мините и стачния комитет. Последвалото въстание на белите миньори е под лозунга „Пролетарии от цял свят, съединявайте се за една бяла Южна Африка“²⁶. Въстанието е потушено, като в него загубват живота си повече бели, отколкото в цялата кампания в Югозападна Африка по време на войната. Въстанието на белите миньори с всичките му характеристики, в които е излишно да навлизаме тук, е основание за три съществени извода: първо – появата на расизъм сред работниците от бял произход е продиктувана от конкуренцията на по-евтината работна ръка; второ – икономическата конфронтация между непосредствените производители бели и черни в ЮАС през 20-те години е предпоставка за засилване на процеса на политическа сегрегация в последва-

лите десетилетия; трето – пред промишлено-финансовата буржоазия, която е на власт, за първи път с цялата сложност се изправя дилемата: ако в бъдеще ще се правят концесии, то на кого ще са те – на 1,5 млн. бели или на 5 млн. небели?

Използвайки стачката, Херцог и Националната партия разгарят започналия националистичен конфликт, който за пръв път в политически план придобива формата на конфликт от типично расов характер. В парламента Националната партия повдига въпроса за правата на белите, които трябва да имат цивилизовано съществуване. „Цивилизованата работа“ е дефиниция от доклад на правителството и означава „ниво на живот, признато за обичайно от гледна точка на европейските норми“²⁷. Тази странна фраза е използвана от националистите и от ген. Херцог за разграничаване работата на един „цивилизован“ (бял) от тази на един „нецивилизован“ (черен). Индийците са включени в категорията „нецивилизовани“, за разлика от мулатите от Кейп – тогава все още с граждански права, чийто вот националистите смятат за полезен и необходим.

Трудът на националистите в политиката е подпомогнат от три сушави години. Обезземлени, фалирали и пролетаризирани бели земеделци се насочват към градовете в търсене на работа в епоха, когато няма такава.

При положение, че една протекционистична икономическа реформа, както и една политика на „цивилизованата работа“ ще означава работа за тези бели за сметка на черните, изборите от 1924 г. довеждат на власт коалицията между Националната и Лейбъристката партии. Коалиционното правителство на националистите прокарва ред закони в полза на стратегията „цивилизован труд“. Прокаран е законът за синдикатите. Голяма част от мъжете негри (жените изобщо са изключение) не са включени в дефиницията „служещ“, което означава, че те не могат да са членове на синдикатите. Всъщност профсъюзите не са признати за черните южноафриканци. По силата на закона за отношенията между работодатели – работници, стачките на небелите се обявяват за криминално престъпление²⁸. Специализираната и полуспециализираната работа също със закон стават монопол за белите. За да не отблъсне част от привържениците си от английски произход, Херцог временно изоставя републиканските си идеи и веднага след декларацията от Белфур от 1926 г. (прокламираща равенство между Англия и задморските територии) заявява, че е задоволен и че ЮАС за пръв път от образуването на Съюза става независим.

Първото правителство на Националната партия, въпреки коалиционния си характер, провежда откровена расова политика. Констатира се известно уталожване на борбата между англичани и африканери. Затова пък вниманието се концентрира върху т. нар. „туземец проблем“. Още законът за притежанието и собствеността на туземците от 1913 г. поставя определено принципа на разделението между земя и собственост за африканците с черна кожа²⁹. Националистичното правителство на ген. Херцог разширява тази политика. „Черните африканци ще имат различна от белите концесия върху земята и труда.“ Идеята на ген. Херцог е да се създадат две социални пирамиди вместо една, със свобода на всички да се издигат

до върха на своята собствена пирамида³⁰. За да инвестира тази идея в политиката, през 1926 г. ген. Херцог предлага в парламента да се обсъдят четири независими мерки за сегрегация. Това са: Предложение за закон за туземно представителство, което трябва да лиши африканците от политически права; Предложение за закон за туземен съвет, което предлага за компенсация създаването на съвещателен орган, контролиран от правителството; Предложение за закон за земите на туземците, което трябва да изпълни завета на ген. Л. Бота – осигуряване на повече земя за черните африканци; Предложение за закон за правата на мулатите, което трябва да продължи правото на глас на мулатите от Кейп и Натал³¹.

Отсъствието на единство в коалицията на власт, както и противодействащите мероприятия на опозиционната Обединена южноафриканска партия забавят гласуването на проектите. Специалният комитет за обсъждането им, съставен изключително от представители на Националната партия, депозира окончателен вариант на горните законопроекти чак в 1929 г., вече обединени в два, в още по-реакционен дух. Първият от тях – предложение за закон за парламентарното представителство на туземците, не получава 2/3 от гласовете в Общото събрание на Парламента и Сената, вторият – предложение за закон за правата на мулатите, след пропадането на първия е оттеглен³².

След неуспеха на сегрегационните мероприятия става очевидно, че основен лозунг на Националната партия в близките и по-нататъшните избори ще бъде този за „Суарт Гевър“ (черната опасност)³³. За това обективно спомага и раздвижването сред черните южноафриканци. Образуват се нелегални профсъюзи, разрастват се редиците на Африканския национален конгрес (АНК), формиран в 1912 г. За първи път в Южна Африка в края на 20-те години се очертава възможност за конфронтация между белите и обединен фронт на черните южноафриканци³⁴.

Националната партия печели изборите от 1929 г., но разрастването на националистичния, расов по съдържание конфликт между бели и черни южноафриканци в ЮАС предизвиква тенденцията към обединение на политическите сили на бялата общност. През 1933 г. двете най-големи партии в ЮАС – Южноафриканската и Националната, се сливат. Фактът е показателен. В декларацията по повод обединението се изтъква, че то е в името на „единно върховно чувство за национално единство, базирано на равенството между двете части на общността, говорещи английски и африкаанс“³⁵. Еуфорията, която е отразена във всички документи от това време, е безгранична. Подчертава се, че за първи път след войната се появява перспектива за англо-бурско сближение. На своя обединителен конгрес двете партии формулират серия от принципи. Ще акцентираме само върху два от тях. Първият засяга републиканските проекти на националистите: „Партията защитава поддържането на сегашното конституционно положение, но не отрича правото на който и да било да изразява свои убеждения по промяна във формата на управление.“³⁶ Този принцип на новата Обединена партия довежда до излизането от нея на полк. Сталърд и неговите привърженици от английски произход, които формират през

същата 1933 г. Доминион парти. Последната просъществува години, без да окаже сериозно влияние върху политическия климат в страната. Вторият принцип декларира, че „решението на политическия въпрос за туземците е фундаментално по характер, свързано е с идеята за разделено парламентарно представителство и няма да бъде както досега въпрос за разногласия в партията. Той ще бъде оставен на свободно арбитражиране от отделните членове, които представят партията.“³⁷ Всъщност така формулираният принцип е победа на националистите на Херцог. Последният е твърдо решил да отстрани африканците от общите изборителни списъци. Тази амбиция се конкретизира в 1936 г., когато едно събрание на двете парламентарни камари променя първата спорна клауза от конституцията на ЮАС. Правата на африканците са намалени до гласуването им в отделна листа, с правото да избират трима бели представители в парламента и четирима в сената. Същата година се гласува и Закон за притежанието и собствеността на туземците, който предвижда закупуването на 15 млн. акра земя, за да увеличи съществуващите 22 млн., отделени за резервати още със закона от 1913 г.³⁸ За националистите този закон е компромис, направен на бившите демократи от Южноафриканската партия, начело с ген. Смитс. Последните пък смятат, че компенсацията със земя ще задоволи африканците за отнетото им право на глас³⁹.

Декларациите на Африканския национален конгрес бързо разсейват тази илюзия. Конфронтацията между белите и черните южноафриканци придобива все по-остър характер⁴⁰.

Единствената легална опозиция на Обединената южноафриканска партия през средата на 30-те години става Чистата национална партия. Тя обединява недоволните от съединението с Южноафриканската партия националисти на ген. Херцог. Изключително африканерска по състав, националистическа по идеи, тази нова партия обвинява открито ген. Херцог в кокетничене с черните африканци⁴¹. Опитите на част от изследователите да квалифицират Чистата национална партия като фашистка политическа организация са пресилени⁴². Въпреки значителното ѝ влияние сред най-фанатизираната африканерска част от населението, на този етап тя може да се оцени само като израз на противодействие срещу политическия съюз на африканерите с английския по произход южноафрикански етнически сектор. Стратификацията между поддръжниците на Чистата национална партия е от хоризонтален характер и в този смисъл в 1936 г. тя е дребнобуржоазна партия, сателит в междупартийните борби, националистическа по идеология и с прогресивно нарастващо влияние. Нейният лидер, д-р. Малан, отчита точно противоречията между ген. Херцог и ген. Смитс. Последните започват да се проявяват най-вече по отношение признаците на една нова европейска или световна война. Ген. Смитс не един път проявявал съзнание за истинските стремежи на Хитлер, смята, че западната демокрация трябва да бъде защитена и мястото на ЮАС е на страната на Англия. Ген. Херцог, обратно, залага на Хитлер. Единствено в Германия той вижда истинска бариера срещу комунизма и защита на колониалните структури. От трета

страна, д-р Малан и чистите националисти от новата партия застъпват позицията за пълен неутралитет. Тази пацифистична нарастваща пропаганда на Малан му спечелва много привърженици. Чистата национална партия постепенно прераства във фронт на многобройни организации от най-различен характер – социален, културен, религиозен и т.н., сред които най-влиятелна е Братството. В края на 30-те години – десетилетие на развитие на националистичните южноафрикански амбиции, влиянието на Братството нараства. През 1938 и 1939 г. се формират и други групи, симпатизанти на движението на националистите, две от които – Сивите ризи и Пазачът на волската каруца, са от чисто фашистки тип.

Новината за войната поляризира политическите сили. Всъщност за ЮАС дилемата се заключава в избора – участие във войната или неутралитет. Седем от членовете на министерския кабинет гласуват за Смътс и войната и шест за Херцог, приел вече политически по-перспективната позиция на чистите националисти за неутралитет. На 4. IX. 1939 г. Смътс и Херцог поставят въпроса за гласуване в парламента. С 80 на 67 гласа на 5 септември, след оставка на ген. Херцог и формиране на ново правителство на ген. Смътс, ЮАС влиза във Втората световна война на страната на бъдещата антихитлеристка коалиция⁴³.

Войната предизвиква силни размествания в партийната структура на ЮАС. Херцог, който гласува с чистите националисти за неутралитет, излиза от Обединената южноафриканска партия, за да формира Народна партия. Три месеца по-късно, през януари 1940 г., ген. Херцог и д-р Малан се обединяват в Народна партия или Обединени националисти, която и до днес се нарича Национална партия.

„Дружеството“ Херцог–Малан просъществува само 11 месеца. През декември 1940 г. на конгреса на Националната партия се нахвърля типично нацистка програма, която предвижда за белите, говорещи английски, равенство в език и култура, без да се отбелязва нещо за политическите им права. Ген. Херцог отхвърля екстремизма на Малан и с част от привържениците си формира значително по-умерената Африканерска партия.

В 1943 г., когато се очертава победа за антихитлеристката коалиция, д-р Малан, който под натиска на привържениците си се е обявил за народен водач, се отдръпва от съюза с Пазачите на волската каруца и Нов ред. Отдръпването му от фашистките организации е направено доста късно. На изборите „каки“ в 1943 г. правителството на ген. Смътс, подкрепено от гласовете на хилядите войници от Северна Африка, реализира победа със 107 места срещу 43 на Националната партия. Нацистката организация Нов ред, която прави грешката да посочи свои кандидати, е разгромена. Подобна е и съдбата на Африканерската партия на ген. Херцог. Общо обаче националистите събират 343 180 гласа срещу 550 478 за Обединената партия. По този начин още веднъж след 1938 г. се забелязва значително оттегляне на африканерски гласове от ген. Смътс. Аларменият сигнал за Обединената партия е даден от проф. Грей, който в една нашумяла статия отбелязва: „Практически основният политически идеал на бялото население на Южна Африка не се измени

от войната. Съществуващата политическа ситуация остана непроменена. Лекуването ѝ от бездейното сегашно правителство в близките години ще го доведе до криза.⁴⁴ Действително пропагандата на Атлантическия план след войната, който според Смитс ще приключи със социалното неравенство, не е повече от демагогска маневра. Пролетаризираниите африканери наводняват градовете без шанс за добре платена работа. Правителството безуспешно измества базата на критиката: „Сегрегацията се опита да го премахне (движението към градовете – б. а., Р. Д.), но не постигна нищо. Процесът се разшири.“⁴⁵ Основното обвинение на правителството към националистите е за негативните резултати от процеса на икономическата интеграция, като акцентът се поставя върху миграцията на туземното население. Нуждата от работна ръка, създадена от войната, е причина за нахлуването на африканския туземец елемент в градовете. Обичайно е било белите да ги третирали като временно пребиваващи, които рано или късно ще се върнат в поземлените резервати. В действителност тази идея като официална политика се закрепва в заключението на комисията „Сталърд“⁴⁶. С течение на годините обаче схемата на миграционните процеси излиза извън контролируемите мерки на правителството. Вместо да се връщат в резерватите, както се очаква, голям брой туземци – обратно – установяват и своите семейства в градовете. В края на войната кварталите от ламаринени кутии никнат като гъби из цяла Южна Африка. За разрешение на проблема в парламента се формира комисията „Фаган“. Целта ѝ е да съветва правителството за формите за подпомагане на туземците⁴⁷. В докладите на комисията се отбелязва, че е задължително правителството да узакони присъствието на африканците в градовете като тяхна интегрална част⁴⁸.

В противовес на правителствената комисия „Фаган“, току-що сформираният Южноафрикански кабинет по расовите отношения (САБРА), дело на Националната партия, излъчва комисията „Сауер“, чийто предмет са същите проблеми. За първи път теорията на апартейда се развива „научно“. Комисията „Сауер“ обявява, че „ако черните получат същите законни права на политическо равенство, то белите сами си подписват присъдата“. Един от най-дейните членове на САБРА, проф. Ейселен, декларира: „Сегрегацията е изход. Тя означава разделяне на нееднаквите групи в отделни социаликономически единици, които ще живеят в различните части на страната, като всяка ще има свои граждански права в съответната територия.“⁴⁹

Докладът на комисията „Сауер“ подчертава растящата разлика между Националната и Обединената партии в идеологическо отношение. Когато през март 1948 г. публично се оповестяват резултатите на комисията „Фаган“, последните са вече прекалено либерални за правителствената десница, докато за част от най-левите в Обединената партия са преценени като предателство към демократизма. Комисията „Фаган“ препоръчва със закон да се регламентират отношенията между расите на базата на задълбочаване на контактите между тях. В този смисъл с налягаща необходимостта от промяна в „законодателството (за) да създаде на рабо-

тника атмосфера, а не временно легло, от което може да бъде изгонен в близко бъдеще“⁵⁰.

Двете комисии формулират в крайна сметка двата противоположни, водещи и до днес принципа на политиката на белите към черното мнозинство. Комисията „Сауер“ разработва принципа „бааскап“ (доминиране). Той отразява най-десния национализъм на африканерите. Значителна част от последните през 40-те години смятат, че този принцип трябва да се разпростре и върху отношенията на африканерите към англичаните южноафриканци. „Либералите“ от Обединената партия, бъдеща опозиция на националистичния южноафрикански режим, чрез комисията „Фаган“ формулират другия водещ принцип в отношенията между бели и черни, т. нар. „лейрскап“ (водачество). Лидерството на белите според тях трябва да стане политика, на която са призвани да сътрудничат всички раси според възможностите си. Този също националистичен принцип прераства в широка концепция, която е водеща в средите на реформаторите начело с де Клерк днес.

Един път осигурена победата на съюзниците в Европа, става повече от ясно, че в южноафриканската следвоенна политика ще доминират расовите въпроси. Проблемът с индийците е един от първите, демонстриращ сериозна конфронтация, която бъдещето закрепя⁵¹.

След обсъждане на политическата конюнктура Националната партия решава, че идеологическият ѝ приоритет по отношение на другите партии може да ѝ гарантира властта⁵². В нейно име д-р Малан е готов и на компромис: „Партията не може да затвори вратите си под носа на англичаните, нито да им показва юмрук през решетките.“⁵³

Използвайки една декларация на един от младите лидери на обединената партия, Ян Хофмайер, за необходимостта от политика на „бяло водачество“, Малан обвинява Обединената партия, че „иска да осъди превръщането на ЮАС в страна с раса в цвят на кафе с мляко“. Националната партия ще поддържа „правила за чистота и цивилизация на бялата раса.“⁵⁴ За първи път официално е прокламирана политиката на расизъм и апартейд: „Осигуряване на пълно разделяне на всяка от четирите расови групи в ЮАС, като всяка група ще има възможност да се развива съгласно собствените си възможности на мястото, където ще бъде разпределена.“ „Негрите на тяхното място, индийците извън страната“ е един от основните предизборни лозунги на Националната партия. Тази пропаганда е насочена директно към белите, които се връщат от фронтовете с надежди, а се виждат разорени. Цените растат, липсват хранителни продукти. Националната партия обещава за белите, особено за тези с ниски доходи, предимства при строежи, заеми с ниски лихви, дългосрочни кредити. В началото на 1948 г. за южноафриканския политически наблюдател вече не съществува съмнение, че белият избирател е готов да ипотекира своето бъдеще, гласувайки за националистите с цел постигане на незабавни предимства⁵⁵.

На 26. V. 1948 г. привилегирована бяла Южна Африка гласува. Борбата меж-

ду двете коалиции – Обединена–Лейбъристка и Национална–Африканерска партия, завършва с незначително мнозинство от 5 депутата за втората⁵⁶. Във всички документи на Обединената партия се отбелязва, че резултатът е неочакван и едва ли не е дело на някаква шмекерия. Други търсят историческа обективност в съпоставяне на загубата на У. Чърчил в Англия с пропадането на южноафриканските му съюзници⁵⁷. Излишно е да се доказва, че несъстоятелността на горните постановки трябва да се търси в безплодните усилия на екипи от политици, които спекулативно „намират“ доказателства за „случайната поява на южноафриканския национализъм“.

С идването на националистите на власт, южноафриканската политическа система основно променя структурата си. Ако допреди 1948 г. може да се говори за многопартийна система, в която програмната несъвместимост на партиите нямаше подчертан характер, през 50-те години нарастването на идеологическите противоречия предизвиква появата на термина „либерална-опозиция“. Поляризацията придобива отчетлив характер. Формират се два политически лагера, нерядко наричани от изследователите Националистически и Либерален фронт. Първият включва Националната и сродната Африканерска партия, а вторият – Обединената и все още вегетиращите Лейбъристка и Социалистическа партия. Политическата система на Южна Африка ни изправя пред структура, рядко срещаща се в световната практика. На власт е дребната буржоазия от африканерски произход, а в опозиция – едрата промишлено-финансова буржоазия, подкрепяна пасивно или активно включително от най-левите политически организации. Общата тенденция в линията на Националната партия се проявява в държавно монополизиране на политическия живот чрез въвеждане на принципи, имащи привлекателни черти за всички бели; независимо от социалната им позиция. Това обективно обрича опозицията на ролята на партньор, за когото винаги съществува отворена врата. Честото използване на тази възможност, прогресивно притъпяващо ролята на опозицията, е основна нейна черта през 50-те години. Другата съществена черта на опозицията е категоричният ѝ отказ да се обедини програмно, дори компромисно с националните движения на цветното африканско население.

Първите две години от управлението на Националната партия са години на заздравяване на позициите ѝ в страната. За да осигури минимално мнозинство в парламента, тя влиза в коалиция с Африканерската партия. Въпреки съществуването на известни меркантилни мотиви, значителната програмна общност на тези две партии дава основание на националистите да се лишат от един от най-важните министерски портфейли в страната – този на финансовото министерство⁵⁸. С изключение на отменянето на непопулярния закон за индийското представителство, идването на националистите на власт бележи планомерно осъществяване на расово законодателство. Захвърлени са проектите за строежи в гетата (по плана Фаган),

за да се оправдае дейността по изпълнение на предизборните обещания на д-р Малан. Националната партия не променя и намеренията си за прекрояване на конституцията.

В структурно отношение голямата разлика между партиите в тези години е безспорно в полза на националистите. В този смисъл Националната партия се доближава твърде много до Националсоциалистическата в Германия от преди войната – пълна централизация, дисциплинираност и от идеологична гледна точка непоколебимост и яснота в позициите. Срещу нея е изправена Обединената партия с демодирана федеративна структура, неадекватна на политическите изисквания и без конкретен прагматичен идеал. Едва след загубата в изборите (1948) Централният изпълнителен орган на Обединената партия достига до извода, че най-сериозният фактор за изборното фиаско е отсъствието на стройна вътрешна организация. Затова ръководството на партията взема решение за нейното реконструиране. Промените в Обединената партия в следващите 5 години включват редица планомерни стъпки за актуализирането ѝ като политическа сила⁵⁹. Още в 1949 г. тази най-изявена опозиционна демократична партия променя основно структурата си. Последната след 1950 г. вече гарантира организационно планов партисен живот, замествайки стихийните събрания и конгреси, в които не винаги политиката на отделните лидери е съгласувана във вертикално отношение. Всъщност две са основните характеристики на промяната:

1. Създадена е възможност за провеждането на унифицирана политика, доколкото новият орган – Висш централен комитет на партията, може да взема решения, без да се обсъждат на по-ниско ниво.

2. Демократизирана е процедурата по набиране членове на партията. Това довежда до значителна хоризонтална стратификация на ниво делегации (най-малката йерархична единица в партията). Последното е основна причина за поява на крила, бъдещо разцепление и в крайна сметка на изчезването на партията от политическия живот на страната.

Противоречивостта на горните две характеристики се проявява по-отчетливо в края на 60-те години. В 1950 г. обаче някои от промените имат видимо практически характер. Създадени са секция за пропаганда, фонд за научни изследвания и ръководене на общественото мнение. Обърнато е внимание на младежта, която е квалифицирана като най-сериозна сила в Южна Африка⁶⁰.

По стечение на обстоятелствата организационно-структурните промени в Обединената партия са съпътствани и от персонални. През декември 1948 г. неочаквано умира ген. Ян Хофмейър – водач на либералното крило в партията, – смятан за евентуален заместник на лидера ген. Сметс. Малко по-късно умира и ген. Сметс. Лидер на партията става бившият министър Джакоб Щраус. Подкрепян е както от най-консервативните елементи, дисиденти от партията на ген. Херцог, така и от умерения център, ръководен от могъщия бизнесмен Хари Опенхаймер.

В този период от време (1948–1950), когато едва е започнато структурното

преустройство, Обединената партия не е единна. Отсъствието на единност в опозицията ѝ се проявява още при първите неуверени стъпки на управляващата Национална партия по установяването на апартейда като система за управление в ЮАС.

Първите сериозни мероприятия по налагане на апартейда в Южна Африка са от 1950 г. Две от тях – Закон върху моралността⁶¹ и Закон за регистриране на населението⁶², легализират всъщност една вече съществуваща практика. Обединената партия дискутира в парламента член по член предложените закони, но опозицията има по-скоро тактически, отколкото антисегрегационен характер. Следва Предложение за закон за земите, запазени за групите⁶³. Той е посочван от д-р Малан като „централна точка на апартейда“. Законът определя географски и количествено земите, на които трябва да се разположат отделните раси. Неговото прилагане означава разместване на групи население от едни райони в други. Това демографско разсъсредоточаване на Банту-племената има за цел да създаде улеснения за новите неоколониални форми на отношения. При опита за бламирането на закона се оказва, че значителна част от депутатите на Обединената партия не присъстват в парламента. Това показва, че съществуват огромни зони на припокрите в разбирането за расовия проблем между националистите и част от депутатите на Обединената партия. Всъщност последното едва ли не е признато от новия лидер на Обединената партия Дж. Шраус, който декларира: „Единствената разлика между нас е, че Обединената партия защитава политиката (туземната) на Херцог от 1936 г., докато правителството иска още повече да намали правата на туземците.“⁶⁴

По време на парламентарната сесия от 1950 г. Обединената партия поддържа непрекъснато борбата само срещу един закон, който на пръв поглед не би трябвало да причисляваме към тези, които формират специфичната законодателна база на апартейда. Този нормативен акт е известен под името Закон за ликвидиране на комунизма⁶⁵. Той определя термина „комунизъм“, като включва в него широко съдържание: „Всяка доктрина или схема за политическа, икономическа или социална модификация на Южна Африка с цел създаването на безпорядък, хаос или отношения на враждебност между черни и бели с последствия и характер от погоре.“⁶⁶ Фактът, че отношенията между белите и черните са в основата на закона, е доказателство за сегрегационната му същност. Непосредствено след приемането му е забранена Комунистическата партия. Законът дава право на министъра на правосъдието да състави списъци на членовете на нелегалните опозиции и на тези, които ще бъдат обявени за такива, да забранява посещенията на събрания, да отнема по преценка възможността за публична власт, да въдворява в принудително местожителство и т. н.⁶⁷ Едно допълнение към този закон, определящо наказателните мерки, включително използването на гилотината, е гласувано само в едно заседание.

Този нов антидемократичен акт повдига възмущението на старите либерали от Обединената партия. Реакцията им обаче не е насочена срещу закона като цяло. Интерпелациите се свеждат до ограничаване властта на полицията, предоставяне

право на обвинените да се защитава в трибуналите и т.н. Връхна точка на дебатите в парламента е неочакваното изявление на лидера на Обединената партия Дж. Шраус: „Комунистическата дейност трябва да се смята за най-високо държавно престъпление, заслужаващо смъртна присъда.“⁶⁸ От него са изненадани дори правителствените редици. По този начин още един път в парламента са демонстрирани както отсъствието на големи различия между двете партии, така и увеличаващите се разногласия вътре в опозицията. Обратно, заздравяването на позициите на Националната партия, която успява да привлече част от опозиционните депутати, допринася за прокарването на един на пръв поглед неконфликтен закон. Той променя в значителна степен баланса в политическото равновесие след изборите от 1948 г. Това е допълнителният закон за Югозападна Африка, който създава 10 нови парламентарни места, 4 от които в Сената. В допълнителните избори всички нови места са спечелени от националистите. До този момент равновесието в парламента и властта в известна степен се поддържа от Африканерската партия и нейния лидер Н. Авенга, които отказва своята подкрепа на националистите за отменянето правото на глас на мулатите от Кейп, заявявайки, че това е предателство към идеите на ген. Херцог. Но след допълнителните избори в 1950 г. властолюбието му се оказва по-силно от съвестта и той заявява, че ще подкрепи Малан и националистите. Така е подготвено обединението между Националната и Африканерската партии от септември 1951 г.⁶⁹ База на споразумението е обща политика, целяща изхвърлянето на мулатите от Кейп от избирателната листа.

Правото на мулатите е записано в чл. 35 от конституцията и анулирането му изисква общо събрание от двете камари. По липса на мнозинство от 2/3, правителството на Малан започва подготовка за прокарването на закона чрез просто гласуване, на базата на прецедент от 1937 г. с върховния провинциален съд в Кейп. Парламентарните борби за този прословут закон стават проба за изразяване на политически либерализъм.

За следващите 5 години Законът за парламентарното представителство на мулатите от Кейп под различно име и време е представян в парламента 8 пъти. Междувременно в края на 1951 г. при поредния опит за прокарването му, законът е гласуван неконституционно с просто мнозинство в камарата на представителите. Опозицията се противопоставя, като поставя под съмнение валидността му пред трибуналите. Тази маневра принуждава Националната партия да проведе дискусия, в края на която се заключава, че ако трибуналите не признаят закона, парламентарният суверенитет ще бъде разрушен, защото зависимостта била само еднопосочна⁷⁰.

Заплахата на националистите стресва всички политически фактори в страната. Задава се въпросът – ако гражданските права на мулатите се премахнат чрез просто гласуване, не може ли същото да стане с правата на англичаните южноафриканци? Този въпрос предизвиква силно движение в средите на опозицията. Под нейно влияние се създава Комитет за акция на ветераните от войната, чийто либе-

рализъм ги поставя в най-лявата част на извънпарламентарната опозиция. За да спласи опозицията, министърът на правосъдието обявява комитета за инструмент на комунистите⁷¹. Междувременно Обединената партия вече е изпуснала възможността да контролира движението на ветераните, което в началото на 1952 г. вече брой четвърт милион.

На 20. III. 1952 г. Апелационният отдел към Висшия трибунал декларира неконституционността на приетия с просто мнозинство закон, който изхвърля мулатите като гласоподаватели от Общата листа в ЮАС. В отговор Малан въвежда в парламента Предложение за закон за върховния парламентарен съд⁷², според което просто мнозинство може да измени или приложи на части което и да е решение на Апелационния отдел на Върховния съд. На тази база членовете националисти от Върховния съд в Претория декларират за валиден приетия акт за разделеното представителство на избирателите. Два дни по-късно отделението на Върховния съд в Кейп (съставено изключително от членове на опозицията) обявява за невалиден самия нов закон за върховния парламентарен съд като противоречащ на основните идеи на конституцията. Безпрецедентният парламентарен дуел завършва с дискретно оставяне на времето да изтрие от паметта на историята тези не много подходящи за акламиране събития. В крайна сметка дори този резултат може да се прецени като една от малкото големи победи на опозицията в борбата против въвеждането на апартейда на практика.

Парламентарният неуспех на Националната партия формира в Обединената партия убеждението, че една по-масирана, проведена на широк фронт атака ще сваля от власт националистите. Затова въпреки страха от спонтанните движения отдолу, Обединената партия търси настоятелно контакти с Комитета на ветераните. Чрез посредническата роля на Лейбъристката партия контактите се реализират в създаването на коалиция между Обединената партия, Комитета на ветераните и Лейбъристката партия. Позната под името Обединен демократичен фронт (ОДФ), коалицията си поставя за цел „да работи с общи сили за деня, в който всички южноафриканци, обичащи свободата, ще бъдат отново единни за мир и сигурност под ръководството на едно правителство, което зачита правата на гражданите, ще спазва конституцията и отново ще постави Южна Африка на нейното място като член на Западната общност“⁷³. Когато ръководната политическа сила във Фронта – Обединената партия, чрез изпълнителния си комитет започва да работи по уточняване на кандидатите за изборите от 1953 г., в нейните редици се очертават две течения, които условно можем да наречем консервативно и реформистко. Идеята подкрепя от страна на лейбъристите и ветераните, дадена безрезервно на реформисткото крило, спомага значително за засилване влиянието на последните в Комитета на избирателите. Резултатът е прокарването в предварителната листа на няколко нови имена на либерали-реформисти като кандидати за парламентарни представители. Сред тях правят впечатление имената на проф. Сакиърс Фурие – бивш съветник на ген. Ян С്മътс, Джон Коп – издател на либералното списание „Форум“, и на Хелън

Сузман – последователен противник на сегрегацията, активен член на Института за междурасови отношения.

През февруари 1953 г., в разгара на предизборната борба, Африканският национален конгрес публикува декларация, в която заявява, че ще работи за пасивно бламиране на законите, свързани с апартейда (Закона за ликвидация на комунизма, Закона за разделеното представителство, Закона за земите, резервирани за групите и т.н.). Пред очерталата се възможност за размяна на мнения между АНК и ОДФ Националната партия решава да избърза. Превантивните мерки се изразяват в предсрочното обявяване на датата за изборите – 15. IV. 1953 г. и в арестуването на 80 000 африканци. Въпреки неочакваната автодисциплина от страна на черните южноафриканци при арестите, акцията постига целта си. Умишленото задълбочаване на расовия конфликт от Националната партия създава условия за нарастване на пропастта между АНК и партиите на белите като цяло. В Порт Елизабет, Йоханесбург, Ист Лъндън и Кимбърлей започналите вълнения прерастват във въоръжени сблъсъци. Циничната декларация на министър-председателя Малан, с която прави предложение на АНК да сътрудничи в прокарването на политиката на апартейд, е отхвърлена и това е формален повод за правителството да въведе две нови ограничителни мерки – Закон за обществената сигурност⁷⁴ и Допълнителен закон върху криминалното законодателство⁷⁵.

Реакцията на отделните политически организации в ОДФ към горните законодателни мерки не е еднаква. Ветераните от войната отричат законопроектите и обявяват призив за общонационална стачка⁷⁶. Лейбъристите замълчават, а Обединената партия гласува на първо четене Закона за обществената сигурност. След отхвърлянето от правителственото мнозинство на предложените допълнения, опозицията гласува и за втория закон. Оправданието на Щраус („Кампанията на АНК създаде много сериозна ситуация. При тези обстоятелства е трудно да се изясни на кои полета е възможно да се прави опозиция“⁷⁷) не е задоволителна и създава атмосфера на недоверие в Демократичния фронт.

Основният лозунг на Обединената партия в изборите от 1953 г. е „Гласувай за Обединената партия, за да бъдеш свободен и да имаш правото да гласуваш отново.“ Националистите, набрали скорост, са значително по-конкретни: „Гласувай за Националната партия, в полза на африканерската нация и за една Южна Африка на белите.“⁷⁸

В предизборната кампания прави впечатление, че никъде извън първоначално прокламираната декларация за създаването на ОДФ не се поставя въпросът за единство на блока в предстоящото гласуване.

Изборите от 15. IV. 1953 г. отново показват равновесие на позициите на партиите сред избирателите, но по силата на избирателния закон то е нарушено в полза на националистите⁷⁹.

Резултатите от изборите предизвикват разпадането на ОДФ, последвано от постепенно обезличаване ролята на Комитета на ветераните. По-либералните му

членове влизат в току-що сформираната мултирасова Либерална партия на Маргарет Балинджър – представителка на африканците в парламента, а останалите – в групата Кул-де-сак – агонизиращ политически остатък от Федералната партия на ЮАС с влияние в Натал.

Победата на националистите в изборите все още не им дава основание да смятат, че са достатъчно силни за напълно самостоятелна политика. Затова ръководството на партията насочва усилията си за привличане на депутати от Обединената партия, като едновременно работи за разцепването ѝ. „Жалко е само, че либерализмът е проникнал така дълбоко в Обединената партия, че вече не може да се различи левица от десница. Националната партия е готова да дискутира с който и да е сектор на опозицията, с изключение на лявото ѝ крило.“⁸⁰ Констатацията в първата част на цитираната декларация противоречи на последвалото предложение във втората. Въпреки това, обръщението на лидера на националистите към Обединената партия предизвиква незабавна реакция в ръководството ѝ.

През май 1953 г. в Претория си дават среща членовете на новата директория на Обединената партия. Основна задача на срещата е да се изработи партийна стратегия срещу следизборната атака на Националната партия, целяща разцепление сред опозицията.

Заседанието на директорията на Обединената партия от май 1953 г. бележи повратната точка в развитието на опозицията. Преди всичко в хода на дискусиите започва да се откроява единомислието на новоизбраните депутати (Хелън Сузман, Ян Стейтлър, Пей Суарт, Тоунлей Оуен, Джон Коп, Роналд Бътчер), които почти спонтанно формират радикално ляво крило в Обединената партия. Срещу тях се консолидира консервативен сектор начело с Бейли Бекър, Артур Барлоу, Франк Уоринг и Абраам Джонкер. Последните изненадват неприятно директорията и партията, атакувайки либералната ѝ позиция към изборното право на мулатите. Консервативният кръг на Бейли Бекър предлага на партията си завой надясно под неясната формулировка „за по-традиционална южноафриканска политика“, в която основното е да се положи начало на преговори с Националната партия за ограничаване на изборните права на мулатите.

Като несъмнен успех на консервативното крило в Обединената партия може да се оцени създаването на комисия под ръководството на крайно десния Дъглас Мичел и умерения „центрист“ – бъдещ лидер на партията, Вилиърс Грейф, чиято задача е да се изработи концепция за състава на парламентарното представителство.

В същото време най-левите в Обединената партия под ръководството на Ян Стейтлър и Хелън Сузман декларират позитивно отношение към мултирасизма. Идейната граница между двете крила в Обединената партия се движи вече по ръба на две доктрини, едната от които се приближава до абсолютната сегрегация на националистите, докато другата клони към общодемократичната платформа на непредставените в парламента леви легални и нелегални организации (АНК, Соци-

алистическата партия, ЮАКП).

Решаването на противоречията в Обединената партия е оставено за събраниято на директорията по време на парламентарната сесия от юли в Кейптаун. На нея обаче противоречията не се заглаждат, а се задълбочават. Въпреки това десницата все още няма необходимото влияние, за да измени общата програмна политика на партията за сътрудничество в политическия живот на страната с неевропейците.

Идейните различия в Обединената партия формират сред националистите убеждението, че единадесетият парламент на ЮАС най-после ще се справи с мулатите. Затова спомагат и декларациите на Бейли Бекър, че поддържането на мулатите като гласоподаватели от Обединената партия е непопулярно за поддръжниците от земеделските райони⁸¹.

В „тронното“ слово при откриване на парламента, ген.-губернаторът Е. Янсен декларира, че сесията ще бъде посветена на законодателството „апартейд“. По този начин представителят на британското кралство обявява официално и английската политическа благословия, или по-скоро политика на „ненамеса“ във вътрешните работи на Съюза. Предвидената програма вече „традиционно“ включва общо събрание от двете камари на парламента за решаване на проблема с мулатите. Сред изброените предложения за закони най-съществени са тези за преминаването на образованието на африканците от Министерството на образованието към Министерството по туземните работи, предложението за закон, който създава организация с права да изселва негрите от т.нар. „черни петна“ или градове-сателити, предложение за закон, позволяващ на правителството да не се съобразява винаги с решенията на Върховния съд и т.н.

На банките в парламента опозиционната Обединена партия е представена от 3 отчетливи групи. В дясната част на сектора са депутатите африканери – в множеството си представители на фермерите под ръководството на Бейли Бекър, в центъра – депутатите, поддържани от финансовата и индустриалната буржоазия от англосаксонски произход, ръководени от Хари Опенхаймер и в ляво – малка либерална група с говорител Ян Стейтлър. Почти диктаторските права на лидера (основна характеристика на всички южноафрикански партии) предизвикват силно изразена конкуренция между трите крила за влияние върху Щраус.

На общото събрание на двата парламента (юни 1953) при второто четене на Законопроекта за мулатите, Обединената партия чрез официалния говорител Джак Хигерти предлага допълнение, което по принцип обезсилва проекта. То обаче загубва сила, когато Бейли Бекър и Артур Барлоу бламират партията си, изказвайки се, че е крайно време проблемът за цвета да изчезне от политиката. Това щяло да създаде възможности за действена кооперация между Обединената партия и националистите⁸². Щраус е разделен между непреклонността на либералите и готовите за коалиция с националистите консерватори. По този повод пише писмо до Малан, в което предлага условия за преговори между двете партии⁸³. В същото време смятайки, че е дошло благоприятно време за атака, като използва колебанията на Щраус

ус, Бекър стига дотам, че подлага на съмнение и самото лидерство на Щраус.

При разискванията върху законопроекта за мулатите в парламента Малан апелира от трибуната, че е необходимо 12 или 13 от членовете с десни идеи от Обединената партия да го подкрепят, за да изгони „мелезите“ от общите списъци. Тази подкрепа е дадена от Б. Бекър, който иска официално позволение от Щраус за свободно гласуване на партийните членове. Преценявайки правилно последствията (евентуално разпадане на Обединената партия), Щраус отказва, партията гласува „анблок“ и за пети пореден път проектът на Националната партия пропада по липса на изискваните 213 от гласовете.

Планомерното настъпление на Националната партия по проблема, свързан с положението на мулатите, намира израз в прокарването на закон за създаване на специална секция по конституционните въпроси към Висшия апелационен съд. Това е и поводът след разкриване на задкулисният преговори между националисти и десните от Обединената партия за изгонването от управата на Обединената партия на Уоринг Барлоу и Коетзе, последвано от оставката на Бейли Бекър и Джонкер. По този начин, освобождавайки се от най-десните си парламентарни представители, Обединената партия намира единствения път за продължаване играта на опозиция⁸⁴.

От началото на 50-те години на политическата сцена в Южна Африка се очертава релефно фигурата на Х. Веруърд. Последният, заедно с теоретика на апартейда проф. Уили Ейселен като негов секретар, работи усилено по реконструирането на Министерството по туземните работи. Реконструирането е свързано с разработването на нови моменти от теорията на апартейда. На преден план започва да се пропагандира идеята за създаване на бантустаните, постепенното им превръщане в независими държави с последваща интеграция на федеративни начала.

Веруърд-Ейселен прокламират теорията за „трите етапа“. В първия етап ще продължава нарастването на значението на африканците в градовете на белите като немаловажен фактор за развитието им. Вторият етап е „период на замръзване“, в който наситеността с туземци ще достигне оптималния максимум, и третият период ще бъде свързан с постепенно завръщане на негрите в бантустаните и заместването им от бели⁸⁵. В този проект основна роля е отредена на нарастващото количество бели имигранти – според Веруърд фактор за расовото равновесие⁸⁶.

В първите години като министър по туземните въпроси Веруърд успява да отмени Представителния съвет на туземците. (Създаден през 1936 г. като орган за консултации, той трябва да компенсира африканците от Кейп за отнемането правото им на вот.) По този начин в началото на 50-те години африканците напълно и окончателно са отстранени от властта, дори като консултативно представителство. Тази политика се основава на предпоставката, че бантустаните, които ще се създадат, „могат спокойно да задоволят амбициите за политическа власт на туземците“.

След отменянето на Представителния съвет на туземците Веруърд обръща поглед към най-слабото звено във веригата на апартейда – статута на африканците

в градовете на „белите“. Ето защо веднага след като Законът за земите, резервирани за групите, влиза в официалните книги, комисия под ръководството на Веруърд разработва серия от нормативни актове, утвърждаващи общото законодателство „апартейд“: Закон срещу нелегалното заселване⁸⁷, Закон допълнение към закона за туземците⁸⁸, Закон за туземците⁸⁹ и т.н.

Една от първите крачки към осъществяване програмата на Веруърд от следващия етап е внесено предложение за Закон върху работата на туземците⁹⁰. С него е създадена машина за арбитраж, която според министъра на труда Б. Шоеман „ще направи безинтересен за туземците въпроса за формирането на синдикати“⁹¹. Всъщност идеята е един път завинаги да се премахне опасността от образуване на профсъюзи⁹². Законът е приет на трето четене с незначителни допълнения от страна на опозицията. В дебатите опозицията лансира идеята, че туземните синдикати са интегрална част от индустриалната структура на страната, в която издигнати и способни африканци могат да заемат и ръководни длъжности. Създаването на африкански елит, на „работническа аристокрация“ в контролирани синдикати според либералния кръг в опозицията би допринесло и за контрол на миграционните процеси. Хелън Сузман например пледира в парламента, че растежът на африканската работническа класа в градовете излиза от мерките за контрол и по този начин се появява „опасността от формирането им като доминираща раса“⁹³. По този начин либералният кръг в опозицията формира наченките на ново, по-модерно демократично течение в южноафриканския парламент.

В приетия закон новото определение за „служител“ (появило се в 1937 г. като корекция на още по-старо от 1924 г.) изключва напълно африканеца от синдикатите, забранява правото му на стачки и демонстрации, ограничава възможностите му за професионален растеж. Законът не забранява синдикатите за туземците, а „само“ отказва да ги признава за законни⁹⁴.

Последната законодателна мярка, свързана с апартейда от 1953 г., е Законът за образованието на туземците⁹⁵. Проектът е плод на комисия под ръководството на проф. Ейселен. В доклада на комисията за пръв път се употребява терминът „Банту“, замествайки „туземец“, който от своя страна е дошъл на мястото на „кафър“. Идеята на Ейселен е образованието да се базира на племенната принадлежност на Банту и да се получава чрез различните племенни езици⁹⁶. Докладът подготвя и почвата за премахване на мисионерското влияние в образованието (църковните училища – по това време практически единствените извори за образование в земеделските райони, формират според националистите „английски негри“). Всъщност основният мотив за приемането на новата образователна политика през 50-те години е резюмиран в едно от прогресивните списания по следния начин: „Неевропеецът, академически образован, без корени в действителността, с глава, пълна с изучени книги, е политически една опасност.“⁹⁷

За да прокара закона, Веруърд заявява, че няма намерение да прави от ведомството си империя, но „обучението на банту ще трябва да ги учи от деца, че

равенството с европейците не е за тях⁹⁸.

Опозицията се протопоставя единна, но законът се гласува и влиза в сила от 1954 г. Междувременно Националната партия през октомври 1953 г. прави поредния си шести безуспешен опит за премахване правата на мулатите.

Курсът на ограничаване на икономическите права на туземното население, поет от Националната партия, предизвиква силни раздвижвания сред индустриалната буржоазия. Сред представителите на последната в Индустриалната камара огромните темпове на икономическо развитие могат да се поддържат единствено чрез осигуряване на възпроизводството на работната сила в градовете. Така проблемът за създаването на наследствен пролетариат извиква на бял свят специфичната за колониалните режими идея за „икономическата интеграция“. Развита от Обединената партия в парламента, тази идея влиза в пълен конфликт с политическата линия на националистите. На запитването от страна на говорителя на Националната партия какво означава в политически аспект икономическата интеграция, депутатът от Обединената партия проф. Фурие отговаря: „Не може да се развива икономически живот между белите и черните и да се мисли, че може да се поддържа политическа сегрегация.“⁹⁹ По този начин проблемът е поставен от опозицията в значително по-смекчен вид. Нещо повече – опозицията декларира, че алтернативният пункт, в който могат да се срещнат нейните и на националистите идеи, е преодолени. Тази констатация, пледираща за известна гъвкавост в Националната партия, е подложена на широки дебати както в парламента, така и в двете водещи партии. В Обединената партия „икономическата интеграция“ има непоследователна поддръжка в т.нар. „либерален кръг“. Заключителната теза на Обединената партия е формирана от Хелън Сузман: „Обединената партия вярва, че Южна Африка зависи от два фактора – от една страна, от предприемчивостта и знанията на европейците, а от друга – от възможностите за работа на туземците.“¹⁰⁰ Като линия, която разграничава отчетливо опозицията от Националната партия, като в същото време противоречи на концепциите на най-десните в Обединената партия, Щраус я подкрепя безрезервно¹⁰¹. Тази почти неочаквана подкрепа на лявото крило, получена от „центъра“ предизвиква „либералния кръг“ в Обединената партия да се запита публично: „Предлага ли партията политическа линия, способна да обедини около себе си бялата общност и едновременно да притъпи нарасналите политически аспирации на туземците.“ Общото заключение за намаляването на съпротивителната сила на опозицията е причина за по-раншното свикване на Националния конгрес на Обединената партия в Блоемфонтейн (ноември 1954). На него се декларира, че идеята за „икономическа интеграция“ предизвиква страх, недоверие, дори вражда от страна на туземците. Безкрайните спорове по икономическата политика на партията не довеждат до уеднаквяване на мненията и в този смисъл нов програмен документ не се приема. По отношение на болния въпрос за представителната власт, неочаквано направената анкета достига до изводи, които са в противоречие с основните принципи на партията. Така 76% от анкетираните се изказват против ту-

земното представителство в парламента, а 71%, че са изобщо против туземното представителство и даването на каквито и да е политически права на туземците.

Малко преди откриването на конгреса, на провинциалните избори Обединената партия претърпява пълна катастрофа. Вследствие на това в нея се засилва консервативното течение. Плод на неговото влияние е новата туземна политика на Обединената партия: „В икономическите отношения – интеграция, задължително контролирана; в политическите отношения – господство; в социалната политика – сегрегация.“¹⁰² Икономическата интеграция като база на новата политика означава преди всичко желанието за допускане на африканците като собственици на недвижимо имущество в градовете. Ръководната роля на белите в политическия живот на страната е недискутируема и допуска само едно увеличение на белите представители на туземците в сената от трима на шест, при което „по-издигнатите африканци“ ще могат да участват в избора на тези сенатори.

Новата програма за туземна политика на Обединената партия, като изключим приетия за употреба термин „сегрегация“ (база на социалната политика), не внася принципно нищо ново в общата програма на опозицията. Единственият положителен резултат е, че тази програма задоволява и трите крила в партията и по този начин пред обществеността се депозира мнението за съществуване на единство.

Новата програма на Обединената партия се появява в момент, когато лидерът на националистите – министър-председателят Малан, напуска политиката. След 50 дневни сондажи вместо умерения Н. Авенга, за лидер на Националната партия е избран Ж. Г. Стридом. За да не остава никакво съмнение в позициите на Стридом, националистският вестник „Ди Фолксбад“ пише: „Накрая виждаме окончателно уреден проблема за правото на глас за мулатите, продължаване политиката на апартейд, включително окончателното изграждане на система от резервати, засилване на ритъма в подготовката за едно републиканско управление, което в бъдеще ще стане реалност.“¹⁰³

Преценката на „Ди Фолксбад“ е повече от реалистична. Самият Ж. Стридом по повод седмата поред несполука с изгонването на мулатите от общите списъци, заявява в Общото събрание на парламента и Сената, че „Южноафриканската нация няма да толерира състоянието на конституционно робство, в което Обединената партия търси начин да я потопи. Борбата ще продължи докрай.“¹⁰⁴

Намекът или обвинението на Стридом, че с новата програма Обединената партия създава условия за криза, се подкрепя и от част от англосаксонския дребно-буржоазен елемент, почувствал предимствата на апартейда.¹⁰⁵ Това обективно форсира прокарването на някои държавни актове, проектирани за по-далечно бъдеще. На предна позиция отново изплува фигурата на Веруърд, вторият човек в новия кабинет на Стридом. Без особени разисквания той успява да прокара Допълнителен закон върху градските терени за туземците. Законът има една специална част, предназначена да разруши онова, което по това време наричат „жилища на небе-

то“. Идеята е да се даде право на администрацията да ограничава до не повече от 5 броя на африканските прислужници в жилищните сгради на белите. Веруърд аргументира законопроекта с данните, че в някои от сградите на Йоханесбург живеят повече африканци, отколкото в много от малките градове.

На практика с този закон започва изпълнението на втория етап от проекта на Веруърд–Ейселен. През февруари 1955 г. се провежда първото голямо изселване на африканците от градските центрове. По този повод в страната са забранени публичните събрания и демонстрациите. Опозицията не реагира, нещо повече, намира оправдание: „...ние не можем да критикуваме правителството за забраната, след като един път съвсем конституционно притежава това право“¹⁰⁶.

Използвайки мълчанието на оппозицията, министърът на правосъдието внася в парламента Допълнителен закон за криминалното процесуиране¹⁰⁷. Най-неочаквано Обединената партия предизвиква бурни дебати. Тя е единна, но различните ѝ крила гласуват против по различни съображения. Мотивите на най-десните изразява Дъглас Мичел: „Не можем да гласуваме за закон, който дава право на един полицей-неевропеец да ни обискира къщите.“¹⁰⁸ Либералите гласуват против, защото законът е от тези, присъщи за една полицейска държава. Атаката на центъра на Обединената партия в парламента е проведена от Вилиърс Грейф, който обаче след една анекдотична грешка в изказването си създава условия за приемане на закона.

Планомерното законодателство, свързано с апартейда като официална програма на Националната партия, включва и разширяване на системата от възможности и похвати за провеждането му. Действайки в тази насока от първия ден на назначаването му за министър-председател, Стридом разработва план за абсолютизиране на властта, в който основно място се отделя на системата от законни прерогативи. Резултат от тази дейност са два законопроекта, на които е съдено да играят решаваща роля в практическото осъществяване на апартейда. Първият е Закон за кворум на апелационния съд¹⁰⁹. Това е стъпка по посока прокарването на закона за мулатите. Веднага след това е направена следващата. На 23. V. 1955 г. Стридом внася Предложение за закон за Сената¹¹⁰. С него е увеличен броят на сенаторите, които нарастват от 32 на 65. Законът не променя броя на сенаторите – представители на администрираната от ЮАС Северозападна Африка, нито на тези, призвани да защитават правата на туземното население. Избирането на сенаторите според новия закон става пропорционално на влиянието на партиите в отделните провинции. По този начин Сенатът в ЮАС се превръща в проекция на парламента и винаги в служба на управляващата партия¹¹¹. Така Стридом, който преди не можеше да има законно мнозинство от 2/3 в двата парламента, вече получава пълната възможност да промени конституцията.

Преди внасянето на горния законопроект в парламента, правителството отново сондира оппозицията в лицето на Щраус по въпроса за положението на мулатите в Съюза. Такова изясняване на позициите едновременно е поискано и от либера-

лите вътре в Обединената партия. Мълчанието на Щраус предизвиква официално то поставяне на въпроса чрез водача на „либералния кръг“ Ян Стейтлър в Управителния съвет на партията. За анкетиране на всеки член от Управителния съвет е избрана комисия начело с Дъглас Мичел, Вилиърс Грейф и Бърнард Фридман – съответно представители на трите крила в партията. Този комитет стига до извода, че мулатите, веднъж изгонени от Общите списъци, „нещо, което е почти факт“, трудно ще могат бъдат върнати обратно. Следователно е излишно да се вдига глас за защита и връщане на гражданските им права. Няколко дни по-късно тези заключения са потвърдени от Провинциалния съвет на Обединената партия в Кейп, където сенаторът Конан резюмира мнението на Комитета по следния начин: „Ако партията преследва твърда политика за връщане правата на мулатите, ще изгуби всички гласове на земеделците от Кейп.“ В опозиция на това мнение на центъра и дясното крило в Обединената партия се изправя само малкият „либерален кръг“.

На 13. VI. 1955 г. Щраус, забравяйки публичното си обръщение отпреди 4 години, че ще върне гласа на мулатите, когато партията дойде на власт, декларира хипотетичността на тази позиция. Либералният кръг реагира веднага със заплахата, че ще си подадат оставката. Очерталите се симптоми за криза в Обединената партия раздвижват индустриалните кръгове, които я финансират. Пряк резултат е формирането на втори комитет от по-умерени депутати, начело с Хари Опенхаймер, Де Бир, Хюгес и Лауренс. От работата по създаване на обща платформа между дисидентите (либерален кръг) и партията е изключен Фридман, който междувременно публикува известието за кризата: „В Обединената партия бе поставен открито въпросът – ще възстанови ли партията правата на мулатите, ако се върне на власт при положение, че междувременно националистите успеят да ги извадят от общите списъци? По мое мнение единственият отговор на такъв принципен въпрос е недвусмислено „да“. Декларацията, направена от господин Щраус, обаче може да бъде интерпретирана като сериозно напускане на позициите, които Обединената партия поддържаше досега...¹¹² Верен на принципите си, една седмица по-късно Фридман напуска Обединената партия и на следващите избори се кандидатира като независим. Междувременно на 16 юни законопроектът на Националната партия за Сената е вотиран, при което седмината депутати от либералния кръг в Обединената партия декларират в парламента, че ако партията се върне на власт, ще възстанови мулатите в общите списъци¹¹³.

Парламентарната сесия от 1956 г. слага край на шестгодишните усилия на буржоазнолибералната опозиция да запази конституционните права на мулатите за гласуване в общи списъци заедно с белите. На 15. II. 1956 г. Общо събрание от Сената и Камарата на представителите променя конституцията на ЮАС и отнема правото на мулатите като гласоподаватели за парламента на белите. Шансът на опозицията да противостои на предложението е равен на нула. След изборите за нов Сенат от края на 1955г. съотношението в Общото събрание е вече 172 на 70 депутати в полза на националистите. На заседанието от 15 февруари Лейбъристка-

та партия отказва да участва под предлога, че се разиграва комедия. Обединената партия се обявява безусловно срещу законопроекта за изменение на конституцията, поддържайки парламентарно напрежение повече от 20 часа¹¹⁴.

След като промяната в конституцията получава законна форма¹¹⁵, за националистите вече не съществува проблем при гласуването на допълнителен Закон за разделено представителство на избирателите¹¹⁶. „Лошо предложение е. Имаше лошо минало и ще има лошо бъдеще.“¹¹⁷ Това заключение на последния изказал се от Обединената партия преди гласуването на Законопроекта за разделеното представителство е не само израз на безсилието на опозицията, но и прогноза, която следващите години потвърждават.

Изборите за Сенат от 1955 г. и отзвукът от парламентарните дебати 1956 г. недвусмислено показват не толкова отсъствието на политическо влияние на Обединената партия, колкото неравномерното му разпределение сред бялото население. В партията това предизвиква появата на една нова стратегическа линия, наречена „Лисичата дупка има два изхода“¹¹⁸. Идеята е за двойна политика: една по отношение на градските селища и друга за земеделските райони.

Все по-видимото поляризиране в Обединената партия е причина за постепенното разпадане на умерения център. Депутатите от последния трябва по-категорично отпреди да определят отношението си към средствата за осъществяване на бъдещата политика на партията. Дясното крило в Обединената партия поддържа идеята, застъпвана и от националистите, че средствата за постигане на целта (идването на власт) не трябва да се подбират. Техните лидери – Луис Стенкамп и Дъглас Мичел, например започват да характеризират националистите като негрофили, защото правели твърде много за тях – отделят огромни средства за образованието им, за закупуване на земи и т.н. Тази тактика според десните в Обединената партия ще им даде гласовете на земеделците. По този повод Стридом заявява: „Пропагандистите на Обединената партия използват политиката на правителството по отношение на неевропейците, за да казват на гласоподавателите от земеделските райони точно обратното на това, което говорят на избирателите от града. На първите казват, че правителството ласкае неевропейците и харчи твърде много за тях. От друга страна, на гражданите казват, че никога не е виждан по-голям терор над неевропейците и че много малко се харчи за тях.“¹¹⁹

За провеждане на политиката „лисича дупка“ е необходим вече нов лидер с по-неопетнена репутация. Междувременно в партията е отчетено, че Щраус има не повече от 30% поддръжка, като болестта му затруднява все повече изяви в политиката. Последното е използвано като претекст на конгреса на Обединената партия от ноември 1956 г. за избирането на нов лидер. Между двамата кандидати – Дъглас Смит и Вилиърс Грейф, за известно разочарование на десните е избран по-умереният – Грейф. Един от първите актове на новия лидер е да потвърди назначения по времето на Щраус комитет от 15 души, работещ върху конституционната платформа на партията.

Краят на 1956 г. отбелязва нов завой във вътрешната политика на ЮАС. В началото на ноември министър-председателят заявява, че „основната цел на Националната партия е предпазването на чистотата на бялата раса и нейната култура чрез апартейда“¹²⁰. Всъщност вече може да се твърди, че основните закони, свързани с апартейда, са практика и следващите стъпки ще са по създаването на нормативни документи с регулиращ характер. Такова е съдържанието на последната преди общите избори сесия, в която са прокарани 83 от представените 85 закона. Доста единна в опозицията си, Обединената партия, подкрепена от лейбъристи и представителите на туземците, няма възможности за отпор. Консервативна партия вече не съществува. Саморазпуснала се в края на 1957 г., една част от нея се влива в Националната партия, друга – в обединената, трета се разлива из дребните и без шанс в политиката организации. Обединената партия в тази последна, съществена за политическото ѝ представяне на изборите сесия, провежда атаката си срещу правителството в две направления. Първо – срещу образователната политика и имиграцията, обвинявайки правителството в сектантски национализъм, страх от имиграция и увеличение на европейския елемент от неафриканерски произход. Второ – срещу Веруърд, който след седемгодишна дейност като министър по туземните работи е обявен за враг номер едно на бялата нация. Изявления от типа: „Той управлява независимо от парламента огромна империя от негри“ се множат ежедневно, за да се концентрира вниманието на белите върху Веруърд, очертал се като приемник на премиера Стридом.

В прогнозите на опозицията, вследствие на убеждението, че правителството е изпълнило своята програма с прокарането на законодателството „апартейд“, се налага мнението, че следващите избори ще минат под лозунга за стандарта на живот. В 1957 г. сред националистите се забелязва обаче нова подготовка за повдигане на предизборния дух с апела за „черната опасност“. Това е реално следствие от публикувания Томлисонов доклад¹²¹ и заключенията на Конституционния комитет на Обединената партия. Последната се раздира от противоречия, придобиващи все по-непримирим характер. Либералите в Обединената партия се надяват на магната Опенхаймер, който като член на Конституционния комитет, се застъпва за програма, даваща право на негрите да участват пряко в смесено правителство, включително с директно представяне на небелите в Сената чрез сенатори от своята раса. Опенхаймер обаче остава сам в Комитета. Планът му не се обсъжда, нещо повече – изобщо не се поставя в дневния ред на конгреса на партията, проведен непосредствено преди изборите. По този повод новият лидер на партията В. Грейф декларира, че „Обединената партия не се домогва до властта, за да оглави разрушаването на западния начин на живот“¹²², след което предлага нов план за парламентарна платформа за партията. Планът на Грейф, изключително сложен, не показва нещо по-различно от развитите стари идеи за лидерство на белите. Според него, за да се прокара какъвто и да е закон от „основен характер“, той трябва да има поддръжката не само на мнозинството в Сената, но и на мнозинството от предста-

вителите на белите в Сената. След обсъждане, мнозинството в конгреса приема със значителни резерви програмата на Грейф, която обявява, че Обединената партия ще се бори за нов Сенат, в който тежението на небелите ще бъдат зачетени. Новият Сенат трябва да бъде организъм сходен, но по-компетентен от предишния, със състав от 41 души, 10 от които назначавани от генерал-губернатора. Петима от тези 10 трябва да се избират сред изявените със своя филантропизъм и познания за африканците бели, като се спазва изискването за образователен и имуществен ценз. Представителството на африканците трябва да се увеличи от 3 на 6 бели, като за избирането им „разумната част от небелите ще имат право на директен глас, а другата – ще гласува чрез изборни колегии“.

Когато Конституционният комитет предлага своя план, лидерът на партията гласува срещу него. На конгреса обаче с цел да привлече на своя страна либералите от партията, той заявява, че е за завръщането на 50-те хиляди мулати в Общите списъци. „Тази крачка – декларира той – ще бъде изключително важна за поддържане на отношенията с мулатите от Кейп. (На последните избори бе забелязано едно равновесие в гласовете, дадени за Националната и Обединената партии в провинция Кейп). От друга страна, партията ще иска увеличаването на изискванията за правото на глас на мулатите от Кейп и Натал, като отрича това право за мулатите от Оранж и Трансвал.“ Оправданието е, че в последните две провинции те не са компактна маса и нямат никакво влияние.

Магнатът Опенхаймер на конгреса не оправдава надеждите на либералното крило. Нещо повече, в съгласие с Грейф той представя резолюция, в която се аплира да се гласува за Обединената партия, „единственият защитник на белите, зачитаващ справедливото лидерство на белите, свободата на белите и представителството на белите с истински демократичен дух“.

Предвид слабата поддръжка от конгреса, както и поради страх от отслабване на позициите си в предстоящите избори, „либералният кръг“ предпочита да не форсира проблема за цвета. По този начин предизборният конгрес на опозицията не донася нищо ново в общата ѝ политика.

На конгреса от 1956 г. Обединената партия обявява, че в изборите ще разчита само на собственото си политическо влияние. Но две години по-късно, след предизборния конгрес, Обединената партия въпреки проблемите със собствения си либерален кръг решава да търси сътрудничество с Либералната партия. Контактите с нейните водачи Алекс Епл и Лео Ловел имат по-скоро частен, отколкото официален характер. Това са сондажи, които не донасят нищо ново. И двамата лидери отказват сътрудничество. Декларацията им по този повод е много показателна за спекулативността и страха от догматичната негъвкава опозиция на Обединената партия: „Ако ние се съберем с Обединената партия, ще бъдем принудени да поддържаме една негъвкава опозиция на националистическия екстремизъм. Ще станем жертви на политическа условност. Необходимо е да се знае, че в много от случаите членовете на директорията на Обединената партия ни заявяват дискрет-

но, че поддържат и подкрепят нашата недвусмислена опозиция на всички мерки на националистите, но не могат да гласуват с нас срещу правителството, защото са свързани с решения на директорията в много случаи, вземани от тактически съображения. Никой от нас няма да се присъедини в една такава група, членовете на която са поставени в положение на шах от своите по-малко прогресивни колеги“¹²³.

Изборната кампания от 1958 г. не се различава съществено от предишните (1948, 1953). Обединената партия издига лозунга за „ежедневния хляб“ (не много сполучлив предвид индустриалния бум, който преживява ЮАС), докато националистите използват изпитания лозунг за „черната опасност“ и „единство на африканера“. „Гласувайте за националистите или ... смърт“ – обявява Стридом в своята предизборна реч. „Всеки глас за Обединената партия е за нейната политика на икономическа интеграция, която ще предизвика политическа интеграция и загиването на бялата раса, докато политиката на апартейд на Националната партия осигурява нейната вечност.“¹²⁴ Познатият апел за африканерско единство е запазен в значителен брой плакатни броеве в архива на Южноафриканския институт за междурасови отношения с текст: „Всеки човек с *gasagte* (чиста) кръв“. По този начин, проявяващ се като „добър пастир, който познава стадото, като и стадото познава добре своя пастир“, лидерът на националистите обявява, че е предателство да не се гласува за правителството. От своя страна Обединената партия акцентува върху една чисто психологическа подробност – 2/3 от нейните кандидати носели африканерски имена и имат „дълбоки корени в историята на африканерите и културното им наследство“¹²⁵.

Малко преди изборите по решение на АНК в редица градове на страната се провеждат стачки. Отговорът на правителството е – забрана на събранията (според формулировката под събрание се разбира всичко, което предизвиква скупчването на повече от десетима африканци на едно място). Използвайки мълчанието на Обединената партия по въпроса, националистите обявяват, че под едно евентуално управление на обединистите АНК ще постигне целта си. Отговорът на Грейф е, че „Обединената партия не толерира нелегални организации и не си служи с политически шантаж, за да компенсира политическа несправедливост“¹²⁶.

На 16. IV. 1959 г. бяла Южна Африка гласува. Резултатите¹²⁷ показват не само значителен спад в популярността на Обединената партия, но са и реален критерий за незаинтересоваността на белия избирател от едни по принцип по-либерални отношения между белите и черните в Южна Африка. От 1958 г. Обединената партия ще приеме открито линията на бялото превъзходство като единствена политика, навлязла дълбоко в съзнанието на избирателя¹²⁸.

Няколко месеца след изборите умира Стридом. От тримата кандидати за лидери – Веруърд, Донгес и Суарт, е избран Веруърд и той застава начело на Наци-

оналната партия и правителството¹²⁹. Тези обстоятелства поставят пред Обединената партия за незабавен отговор серия от въпроси. Това принуждава нейния лидер Грейф да състави комитет, който да формулира тезисите за бъдещата политика на Обединената партия. Показателен е съставът на Комитета – трима представители на най-дясната фаланга (Мариан Стейн, Франц Кнунже, Воуз Рей), един умерен (Зах Де Бир) и един либерал (Борис Уилсън)¹³⁰. При обсъждането на проекта консерваторите винаги вземат връх. Такъв е случаят с Рей Суарт, отстранен от поста президент на младежката организация на Обединената партия. Опитът на либералите да свалят консервативния лидер на Натал – Дъглас Мичел, също не дава резултат. Най-същественото следствие от дейността на Комитета е приетата от Общо събрание на партията резолюция, в която се критикува парламентарната политика на Обединената партия като „несъвпадаща с идеите на истинския южноафриканизъм“. Колкото и парадоксално да е, за истински южноафриканизъм е посочен този на националистите. Така един делегат от земеделските райони заявява, че Обединената партия е загубила 3 места в изборите поради това, че взема отношение към проблема с цветните. „Проблемите с негрите са проблеми на д-р Веруърд и ние трябва да се ограничим да говорим за белите.“¹³¹ Тази декларация предизвиква реплика на Хари Лауренс (един от малкото останали министри от кабинета до 1948 г.), който в писмо до в. „Стар“ демонстрира оттегляне на по-леви позиции: „Или сме, или не сме мултирасова страна. Ако сме – тогава неевропейците трябва да имат своите гарантирани права. Но опитът на правителството да унищожи изобщо правата им, трябва да срещне съпротива.“¹³² Разбира се, подобни изказвания са изолиран случай, но в скалата на политическата дейност в ЮАС свидетелстват, че се забелязват гласове, чийто патос надхвърля всички леви декларации до 1958 г. Въпреки ограничения отзвук сред членската маса, като успех на левите в Обединената партия може да се посочи и избирането на Ян Стейтлър за лидер в провинция Кейп, въпреки пряката намеса на Грейф в полза на консерватора Жак Конан или на умерения Зах де Бир. Реакцията на най-дясната, наречена консервативна парламентарна група в Обединената партия на този успех, е подготовката на проект, целящ изгонването на либералната фракция. На националния конгрес на Обединената партия (август 1959) по искане на консервативното криломнозинство, в конгреса се взема решение за създаване на комитет, който да обследва дейността на либералното крило.

До 1959 г. Обединената партия не създава нищо ново в идеологическата си платформа, като се изключат проектите за туземната политика от 1954 г. и планът за нов Сенат от 1957 г. Обратно на тях всеки конгрес на Националната партия бележи етап в развитието на системата апартейд. Това развитие е забележимо не само в сферата на теорията, но и в създаването и реализирането на работни програми¹³³. По мнение на Веруърд „апартейдът в Южна Африка е еволюирал до точка, която ще бъде отправна за следващия етап. Всяка атака срещу тази теория, показвала своята историческа жизненост, ще има смисъл само ако предлага алтернативи.

изпитани от практиката. А такива ние не познаваме.¹³⁴ Тази констатация, независимо от арогантността на заключението си, е доста точна. Съвсем вярно тя характеризира безплодността и отсъствието на привлекателна за белите концепция в политиката на Обединената партия и изобщо на опозицията. Вече може да се твърди, че опозицията в борбата срещу консолидиране позициите на Националната партия и правителство престава да бъде катализатор на националистическата дейност. На 27. I. 1959 г. в отговор на изказаното недоверие от страна на опозицията, Веруърд отговаря така, че за Обединената партия става безпредметно уточняването на позициите ѝ като либерални, защото всичко извън декларираното от Веруърд било с лява насоченост. И това се оказва най-реалното успокоение за Обединената партия, която независимо от нивото на активност или от идейната си платформа, щеше да бъде „прогресивна опозиция“.

Като първа крачка на декларираното от Веруърд, че „можем да продължим в следващия етап, а именно установяването на по-ясна сегрегация в политически аспект“, е работата по премахване от парламента и на белите представители на туземците. „Външният свят трябва да разбере това, което се разбира от самите банту, че новият период ще роди друг, в който белият човек няма да има нищо общо с дискриминацията на банту в техните собствени земи. Не трябва да продължаваме да даваме на банту възможности за представителство в парламента на белите, защото белият парламент преди всичко е орган, който управлява белия човек в неговите собствени земи. Само тогава белият човек ще може да изпълнява своя дълг да защитава банту на земи на народите банту, като му даде възможност да развие напълно тези земи.“¹³⁵

Отсъствието на ясни позиции в Обединената партия се проявява все по-често в противоречиви парламентарни декларации. Съществуващата вътрешнопартийна конфронтация се задълбочава и приема все по-непримирим характер. Спекулирайки с лозунга за стандарта на живот, десните от Обединената партия развиват теория, от която очакват значителни резултати. Идеята е развита от Дъглас Мичел, който преди изборите от 1958 г. използва аргумента, че ако африканците получат земята, която националистите се готвят да им дадат, ще спадне продуктивността в страната, което от своя страна ще доведе до икономическа криза. Значителна част от консервативните депутати на Обединената партия влизат в парламента с гласовете на белите, живеещи в земите, които се предвиждат за туземците (например Северна Зулуландия.)

През 1959 г. със Закона за изграждане на автономни банту правителства¹³⁶ се премахва парламентарното представителство на африканците. Същият закон на базата на Томлисоновия доклад признава 8 народностни единици банту – северни Сото, южни Сото, Тсуана, Зулу, Суази, Шоа, Тшонга и Венда. За техния контрол се появява и институтът на петима генерални комисари – представители на правителството в териториите на туземците. Конституирането и прерогативите на териториалните власти са определени в правителствения доклад, който придружава пред-

ложението за закона. В доклада се подчертава, че за база ще служи концепцията от 1913 – 1936 г. „Всяка африканска общност – със свои собствени територии.“ Последното поставя автоматично африканците в териториите на белите в положението на емигранти или чужденци¹³⁷. В предложението за закона апартейдът е квалифициран като „една задължителна задача, която трябва да се проведе систематично докрай. Желанието да управляват своите собствени въпроси съществува в сърцата на народите банту по същия начин, както в сърцата на всички нации по света“¹³⁸. По време на дебатите Веруърд формулира и крайната цел: „... пълна независимост на бантустаните като последно следствие на националната политика към туземците“¹³⁹.

Законопроектът дава възможност на консервативното крило в Обединената партия чрез Дъглас Мичел да създаде нова схема за атака срещу правителството. В нея цинизмът на десните, значително надминаващ този на националистите, предизвиква окончателното разтрогване и на съществуващите формални контакти не само с прогресистите от Обединената партия, но и със значителна част от подкреплящите ги международни институции. „Правителството – заявява Мичел – възнамерява да продаде една част от чичо Пиет ван дер Мерве (персонаж, символизиращ бялото присъствие в Южна Африка) на черните. Обединената партия не може и да помисли, че когато дойде на власт, ще харчи пари, за да снабдява черните със земя.“¹⁴⁰ Консерваторите в партията подкрепят Мичел и също квалифицират политиката на националистите като предателство към бяла Южна Африка. Така Воуз Рей, в момент на емоционален амок, пита: „Каква кръв има този министър-председател, който не е едноличен наследник на Южна Африка, за да разделя тази страна, която е наша... без никаква борба, без изстрелян куршум.“¹⁴¹

От разцеплението в защищаваните позиции до организационното разделение има само една крачка. Усилията на умерения Хари Лауренс чрез един меморандум до Грейф, в който предлага компромис между териториалния апартейд и абсолютното равенство между бели и черни, не се увенчават с успех. Лидерът на Обединената партия Грейф е на мнение, че бантустаните по принцип са възможни, но на един по-късен етап. Актуалните проблеми според него са свързани с мерки за увеличаване на бялото население чрез имиграция и привличане на мулатите чрез възстановяване на правата им¹⁴². За позицията на десните говори обстоятелството, че най-многогранна подкрепа сред членската маса в Обединената партия придобива идеята на Дъглас Мичел. Той противопоставя на новото законодателство за бантустаните валидността на Закона за земята от 1936 г., в който няма и намек за отделянето на туземните територии като независими. Либералният кръг, наричащ се вече прогресисти, няма уточнена платформа и допуска без особени дискусии идеята на Мичел да се приеме за официално становище на партията. Консервативното крило на Мичел, в стремежа да създаде условия, при които прогресистите ще напуснат партията, стига дотам, че се отказва и от вече извоюваната позиция (приетото в парламента искане за създаване на комитет за оценка на закона за бантустаните),

като се съгласява напълно с предложението на правителството¹⁴³. В такава атмосфера на 11. VIII. 1959 г. в Блумфонтейн се открива годишният конгрес на Обединената партия. Централният изпълнителен комитет предлага на Висшия комитет да внесе в конгреса за обсъждане следните въпроси:

- „1. Потвърждаване на линията от 1954 г.;
2. Отхвърляне на политиката за бантустанизиране;
3. Разширяване политическите права на Севера;
4. Позицията на партията по въпроса за бялото лидерство;
5. Позицията на партията по въпроса за общите списъци;
6. Решаване на проблема за директно представителство;
7. Бъдещето на резерватите (развитие, отделяне на повече земя);
8. Ефектът от бантустанизирането – а) в протекторатите; б) в Югозападна

Африка;

9. Квалификация на избирателя мулат;
10. Проблемът с мулатите от северните провинции;
11. Реформиране на Сената;
12. Въпроси на расовата и географската федерация;
13. Имиграцията;
14. Дисциплината в партията.“¹⁴⁴

Основни за политическата платформа на партията са първите 6 въпроса, като обединяващ е този за бялото лидерство. Затова Грейф формулира нови 5 въпроса, които предлага да се обсъждат едновременно, но да се гласуват разделено. Те са следните :

„1. Кои от туземците от четирите провинции ще трябва да са представени в парламента?

2. Кои от туземците ще бъдат представени в отделна листа?

3. Как практически ще бъдат класифицирани туземците, за да могат да гласуват в отделна листа? (Проблемът за ценза.)

4. Каква част от представителството на туземците в парламента и Сената ще бъде представена от европейци?

5. Могат ли тези представители да бъдат повече от осем?“

Първата резолюция на конгреса е по първия от въпросите на Грейф. Единодушно се приема, че партията ще защитава становището за равномерно представителство в парламента на туземците от четирите провинции.

По втората резолюция избухва скандал. Въпросът за обща или отделна листа на гласоподавателите е принципен и основен. Той е един от тези, които характеризират сегрегацията. Въпреки умерената позиция на прогресистите (в смисъл, че решението на въпроса зависи от гласуването), стенографските протоколи отбелязват 24-часова дискусия, в която на преден план е поставен въпросът за изгонването на прогресистите. Лидерът на партията, Грейф, на едно от запитванията, как като председател позволява обръщането на конгреса в кръчмарско сборище, отговаря

остроумно, но неангажиращо: „Когато имам две кучета, оставям ги да се бият, след което те стават приятели“. Този пример е показателен, защото развързва ръцете на консерваторите в борбата им за изгонването на прогресистите от партията. В крайна сметка резолюцията се приема на базата на решенията от 1954 г., но с условието, че когато партията дойде на власт, конгресът ѝ отново ще си каже думата. Прогресистите гласуват единни против тази резолюция, защото това означава коренна промяна в политиката на Обединената партия – разделената избирателна листа се идентифицира с апартейда.

Основната битка в партията става по една „непредвидена“, предложена от Дъглас Мичел, резолюция.

Тя съдържа два пункта:

„1. Съществува и се поддържа гаранцията, дадена от ген. Херцог в 1936 г. да се дадат на банту 7 250 000 моргена земя, която да бъде интегрална част от ЮАС.

2. Партията поддържа пълна опозиция по въпроса да им се даде повече земя, съгласно политиката на правителството.“

Тънкостта на предложената резолюция се заключава във факта, че през 1936 г. ген. Херцог дава земя на черните южноафриканци като компенсация за загубата на право за гласуване. Сега, ако се приеме горната резолюция, тя автоматически трябва да противоречи на резолюцията за представителството на африканците в парламента.

Консерваторите до един подкрепят резолюцията. Грейф демагогски, още преди да се развият дебатите, заявява, че ще гласува против и действително гласува, като се солидаризира с прогресистите, правейки си сметка, че в противен случай последните ще бъдат незабавно изгонени. Резолюцията е приета. Този завой в общата политика на Обединената партия предизвиква излизането от нея на либералния кръг или на прогресистите. „Ние се отделихме не за да разделим опозицията, а за да бъдем фактически единствена опозиция“ – пише Хелън Сузман в 1960 г.

След излизането им от Обединената партия, още преди да сформират своя собствена партия, прогресистите правят опити за контакти с АНК и ПАК. По този повод АНК излиза с обръщение, в което признава, че философията на прогресистите е едно значително явление в политическия живот на Южна Африка¹⁴⁵. Другата националистична организация обаче определя новата партия като явление, закъсняло с 20 години, което не може да има допирни точки с идеите на конгреса. Всъщност консултацията на прогресистите с тези две движения имат по-скоро характер на сверяване на курса, отколкото установяване на взаимни връзки.

През ноември 1959 г. прогресистите организират учредителен конгрес в Йоханесбург, който избира Х. Лауренс за президент и Ян Стейтлър за лидер на новата партия, приела името Южноафриканска прогресивна партия. Конгресът приема 6 принципа, с които трябва да се съобразява избраната комисия, начело с Доналд Молтено, при съставяне на проекта за платформа на партията и на нова конституция, когато партията дойде на власт:

1. Поддържане идеята за разпространение ценностите на западната демокрация, защита на човешките права без разлика на раса, цвят, крело.

2. Сигурност, че никой гражданин на ЮАС не ще бъде затруднен (независимо от раса, език, пол) да спомага за развитието на страната.

3. В Южна Африка съществува една нация, съставена от различни расови групи, като всяка група има право да участва в управлението на страната.

4. Поддържане на ненасилващи закони.

5. Социален прогрес, поддържане на стандарта чрез енергично развитие на модерна икономика, базирана на свободно предприемачество, чрез което могат да бъдат използвани напълно националните ресурси.

6. Поддържане на коректни отношения с другите нации, в частност с тези, които са наследници на западната демокрация¹⁴⁶.

От конгреса комисията Молтено получава и задачата да изработи предложение за закон за човешките права. Основното в работата на учредителния конгрес е прокламирането на една нова политическа линия – т. нар. „политика на постепенно еволюиране на нацията на базата на мултирасизма“. Тази концепция не е нова. Шест години по-рано тя влиза като основен елемент в програмата на Либералната партия. Разликата е, че Либералната партия приема тази политическа линия, за да бъде приемлива за хилядите ѝ членове черни южноафриканци, докато новата партия на прогреса смята, че това е линия, която трябва да бъде приета и от бялото малцинство. В по-тесен политически аспект, включващ борбата за власт, новата Прогресивна партия смята, че с мултирасизма ще се намери в приемливия за южноафриканското бяло общество политически център (където Либералната партия е много лява, а Националната и Обединената – десни).

Във връзка със забележимите признаци на засилване на републиканизма в Националната партия, прогресистите са принудени да вземат отношение и по този въпрос. „Само когато бъде осигурен вътрешния мир и една конституция, която защитава традициите, езика, културата, начина на живот и участието в правителството на всички сектори от нация народ и само когато бъде гарантирана външната сигурност чрез участие в Британската общност, в която Южна Африка играе положителна роля, ще можем да мислим за промяна към републиканизъм, без да се изложи страната на реален риск.“¹⁴⁷

Новата партия влиза в политиката в момент на общо засилване на насилието в ЮАС. Противодайстващата, „революционна“ вълна от края на 1959 и първата половина на 1960 г. е свързана с насилствените мерки за разместване на африканците съгласно закона за резерватите и групите. Сблъскванията между полиция и демонстранти е с дотогава непознати жестоки последствия.

На годишния си конгрес АНК обявява 31. III. 1960 г. за „ден на антиидентификацията“. Така се стига до получилите световна известност събития в Шарпвил – предградие на Веренинг. Движението срещу „паса“ (паспорта) е подкрепено и от ПАК. По сметките и препоръките на двете революционни организации, манифес-

тациите трябва да бъдат мирни, като се избегнат сблъсъците. На 21 март, един от дните за проверка на силите, правителството разпръсва със самолети демонстрацията в Еватон. Във Вандербилдпарк същата съдба постига 4000 демонстранти след разстрелването на двама от водачите. В Шарпевил 20 000 демонстранти отказват да се разотидат по домовете си, разрушават оградата на местната полиция, която отвърте открива огън. Резултати: 69 мъртви, 180 ранени. Отговорът на парламента е изразен в изказването на депутата от Вандербилдпарк – Корал де Ует: „Единственото нещо, което ме тревожи при подобни вълнения, независимо дали от страна на белите или на черните, е, че ако има необходимост да се открие огън, умира винаги само един човек.“¹⁴⁸ Още веднъж трябва да се подчертае, че южноафриканският парламент е сходен със западноевропейския само по структура и организация. Психологията на депутата африканер обаче е формирана при други исторически обстоятелства. Ето защо европейецът изследовател е изправен обективно пред затруднението да вникне в действителност със съвсем различни измерения, чиито общи закони се проявяват като правило във вид на изключения. Това, което би предизвикало революция в Европа, в Африка е ежедневие, това, което в Африка е ежедневие, в Южна Африка е традиция. Така АНК отказва да сътрудничи с ПАК при обявяването на 28 март за ден на солидарност с убитите в Шарпевил. Единственият резултат извън международната акция за солидарност с борещите се срещу апартейда в ЮАС е отменянето на 26 март на билетите за самоличност до второ нареждане. Последното има за основа мотиви, стоящи извън общоприетото мнение за слабост и концесии от страна на правителството¹⁴⁹.

Промяната на политическите идеи в опозицията се отразява на парламентарната политика на Националната партия. В отговор на оказаното недоверие в парламента, Веруърд се опитва да противопостави двете опозиционни партии: „Радикално не съм съгласен с гледната точка (на Стейтлър), но мога да адмиравам него и партията му, която има кураж да каже – „Това е пътят, който избираме“, докато в речта на лидера на опозицията (Грейф от О. П. – б. а., Р. Д.) се засягат незначителни въпроси, атаките му са общи и с второстепенен характер, като в крайна сметка не каза нищо за основите на политиката. От Обединената партия нито Стейтлър, нито аз очакваме много. Ще продължи да балансира между нас.“¹⁵⁰

Всъщност противопоставянето е съвсем излишно, доколкото противоречията между Прогресистите и Обединената партия са вече на социална основа. Основната разлика, която ги отделя едновременно от националистите и консерваторите от Обединената партия, е акцентът върху „civilisation barrier, not a race barrier“. Прогресистите придобиват влияние сред англичаните и англосаксонците-южноафриканци от търговските и индустриалните кръгове, сред интелектуалците от културните учреждения и провинциалния интелегент¹⁵¹. Стеснената социална база на прогресистите обаче не е достатъчно основание, за да ги квалифицираме като едни от тези преходни политически „кръжоци“, които изплуват, за да потънат без да оставят следа в историята. Прогресистите в Южна Африка са явление със значи-

телно влияние, опозиция без реални шансове, но с жизнеспособни идеи, част от които десетилетие по-късно заемат и самите националисти в опита си да модифицират системата на апартейд. В този смисъл може да се твърди, че през 60-те години единственият представител на партията в южноафриканския парламент, Хелън Сузман, е не само политически символ, носещ чертите на западния буржоазен демократизъм, но и единствената опозиция на законната опозиция, все по-често отъждествяваща се с националистите.

Разцеплението в опозицията и явно десният уклон в политиката на Обединената партия развързват ръцете на правителството. По повод обявяването на 28 март за ден на обща стачка – протест за събитията в Шаперфил, в парламента е внесен и гласуван Закон за нелегалните организации, с който ПАК и АНК автоматически се обявяват за незаконни ¹⁵². Обединената партия гласува за закона, след като прокарва допълнение, че всяко ограничение ще е за една година, след което ще се преразглежда ¹⁵³. В ролята на единствена опозиция застават прогресистите. Законът е свързан тясно с подготовката за обявяване на референдум за република. Тласък в избързването с референдума дава и самият министър-председател на Англия – Харолд Макмилън, който на 30. II. 1960 г. декларира в парламента, че южноафриканският национализъм трябва да се приеме като политически факт. Опитът за атентат срещу Веруърд става причина за продължаване на извънредното положение, обявено веднага след инцидента на 21 март. За първи път сред националистите се чуват гласове за умереност ¹⁵⁴. Заставайки срещу тях, Веруърд в реч по радиото преди референдума заявява, че това е един от начините да изчезнат сблъсъците между бели и черни в ЮАС ¹⁵⁵. Обаче за него и партията право на глас в референдума има само пълнолетният африканец от европейски произход. Стейтлър – лидер на новата Прогресивна партия, в съгласие с принципите ѝ, единствен от правителствените и опозиционните водачи призовава към гласуване срещу републиката. Точното обяснение на тази позиция иде от следния текст, писан от ръката на умерения Зах де Бир: „Основната цел на Прогресивната партия е да реформира конституцията за защита на основните човешки права и равенството между индивидите. Разбира се, това може да стане и при републиканско правителство, но ще бъде невъзможно да го извършим при една република с конституция от техния тип (националистическия – б. а., Р. Д).“ ¹⁵⁶

Резултатите от референдума на 5. X. 1960 г., в който гласуват 91 % от гласоподавателите, е 850 458 „за“ и 775 878 „против“ републиката. Шест седмици по-късно Веруърд определя 31. II. 1961 г. за ден, в който ще се прокламира републиката, и предлага в парламента закон за нова конституция на ЮАР ¹⁵⁷. Опасенията на английски говорещите за ограничаване на правата им нямат реална основа. Моментът за създаване на конфронтация между англичани южноафриканци и африканери, след като последните постигат републиканските си идеи с едно незначително мнозинство от 74 580 гласа, е неподходящ. Измененията в конституцията са незначителни и с нищо не променят структурата на политическата система. Променени

са само членовете, свързани с генерал-губернаторския статут. Президентският пост, който се създава, има същите прерогативи, като на бившия генерал-губернатор, т.е. представителност без реална политическа власт. Формалната молба на Веруърд за оставане на ЮАР в Британската общност е отхвърлена. Изгонването на ЮАР от Общността е обявено от Веруърд след завръщането му от Лондон като изключителен политически успех: „ЮАР постигна пълна независимост без нито един изстрел.“¹⁵⁸

Всъщност южноафриканските историографи са единодушни в мнението си, че ЮАР губи с излизането си от Общността, защото във външнополитически план изчезва буферът, който смекчава изострените отношения между ЮАР и света. Във вътрешнополитически план излизането от Общността обаче реално спомага за консолидиране на африканерския национализъм. Изчезва от политическата сцена Доминион парти. Стеснява се политическият фактор в отношенията ЮАР – Великобритания, особено в икономическата сфера. Това реално спомага за разширяване на южноафриканския пазар. Английският елемент в южноафриканската политическа опозиция загубва една опора, която винаги е била основа и фактор на нейната сила. В значителна степен републиканският идеал привлича в Националната партия и неорганизирания африканер, формиран в духа на бургския републиканизъм от края на XIX в.

Фактическото обявяване на републиката е сигнал и за преустройство на либералната опозиция в лицето на Прогресивната партия. Нейната комисия Молтено представя своите заключения по основните насоки на една нова конституция. Опитът да се балансира между позициите на Либералната партия (универсално право на глас) и защищаваната от Националната и Обединената партии линия на умерен консерватизъм (граждански права на базата на ценз) се изразява в приемането от конгреса на Прогресивната партия на програма, която има претенцията да разруши расовите бариери, като даде вот на всички граждани над 21 години, притежаващи необходимата специална квалификация. По препоръката на Хари Опенхаймер и Зах де Бир се приема и един списък „Б“ за тези избиратели, които не влизат в редовната листа. Ще приведем текста на този документ, изработен в 1961, редактиран в 1974 г., база за изборните права, приети от Прогресивната партия, валидни в пълна сила и днес, вече като политика на една модифицирана южноафриканска опозиция в лицето на новата Прогресивнореформистка партия ¹⁵⁹.

„Партията защитава избирателна система, базирана на правото на глас по квалификация. Гарантирани са пълните права на глас на всеки южноафрикански гражданин, навършил 18 години, които:

1. Минал е през „Стандарт VIII“ или негова равнозначност ¹⁶⁰;
2. Стигнал е до „Стандарт VI“ и има познания за полуспециализиран работник ¹⁶¹;
3. Има минимална грамотност и е квалифициран работник;
4. Има минимална грамотност и е собственик;

5. До момента е регистриран като гласоподавател, които е гласувал.

Списък на специалните гласоподаватели

Ще има един списък на специалните гласоподаватели, които нямат квалификацията, изискуема по списъка на редовните гласоподаватели.

Квалификациите са следните:

1. Гражданство;

2. Възраст 18 год.;

3. Грамотност, оценена на предварителен изпит.

Специалните гласоподаватели ще имат правото да избират 10% от членовете на парламента в определени избирателни райони, в избори, провеждащи се три месеца преди общите избори. Ако по някакъв начин броят на гласоподавателите, регистриран със специален списък, спадне под 20% от броя, регистриран в редовната листа, то броят на избираните по специалната листа ще бъде пропорционално намален.

Защита на правата

Прогресивната партия изисква конституция, предназначена да защитава напълно правата на групите и индивидите.

1. Индивидите ще бъдат защитени чрез прокламирането на подробно изложение на Закона върху правата.

2. Групите от населението ще бъдат защитени от радикална реформа на сегашния Сенат, който ще бъде способен да осъществява ефективен контрол върху цялото законодателство. Освен това Сенатът ще бъде конституиран съгласно избирателна система, която ще осигури представителите да бъдат избирани само със значителен процент от гласовете на всяка от различните групи население. По този начин нито една група от населението няма да може да използва парламентарната машина, за да подтиска другите групи.

Правата на провинциите, които са интегрална част от федералната република, ще бъдат осигурени.

Федерацията се определя от Прогресивната партия като съществуване на юридически суверени. Партията вярва, че в която и да е част от Южна Африка, където природно доминира една група, ще бъде създадена отделна автономна провинция. Под „Автономна“ се разбира пълна вътрешна и външна независимост. Следователно ако някои от бангустаните при въвеждане на федерацията вече бъдат независими, тази независимост ще бъде съхранена. Тези бангустани заедно с другите държави на юг и запад, които ще бъдат или не някаква част от републиката, могат да бъдат поканени да станат провинции на федерацията.

Провинциалните граници на Южна Африка ще бъдат основно ревизирани с цел да се вземат предвид демографските, икономическите и други фактори.“

Изработеното от комисията Молтено „Предложение за закон върху правата“, основните положения на който влизат в цитирания по-горе документ, се приемат от конгреса на прогресивната партия като база за нейната идейна платформа. Гласува се списък с 18 типа права и свободи, които трябва да са гарантирани от

конституцията. Дискусиите по начина на изработване на бъдеща конституция на ЮАР приключват с декларацията, че за тази цел е необходимо създаването на Национален конвент, в който ще са представени всички етнически групи. Тази декларация е връх в белия либерализъм в ЮАР. Тя отразява както пълното отричане на системата апартейд, така и политиката на Обединената партия за комутативно представителство¹⁶² с бялото лидерство като задължителен и необходим атрибут. Разбира се, при това заключение изключваме Либералната партия и политическите движения на черните африканци, които по принцип осъждат „градуализма“ на прогресистите, настоявайки за придобиването незабавно на пълно право на глас. Но трябва да се има предвид, че движения като АНК, ПАК и ИНК търпят силно влияние от националистите и в редица моменти от изявите им не се различават от тези на Националната партия, но с обратни стойности. Въпреки това тези организации оценяват Прогресивната партия и програмата ѝ от 1960 г. като първа основна крачка към идеологическото преустройство на Южна Африка. Обединената партия, напротив, оценява новата политическа платформа като нереалистична и неспособна да реши вътрешнорасовите проблеми на страната: „Индивидите – декларира Обединената партия – не могат да бъдат отделени от своята среда и расов произход със средствата на едно политическо компромисно разделяне.“¹⁶³ От трета страна, Националната партия, колкото и да е странно, отразява най-вярно реалните позиции на прогресистите както в практическо, така и в идеологическо отношение: „Те се отдалечават (прогресистите – б. а., Р. Д.) твърде много от белите, без да се приближават значително до туземците.“¹⁶⁴ Въпреки това новата програма на прогресистите е една от причините за наложилото се мнение сред националистите, че едни общи избори, проведени 2 години по-рано, ще стабилизируют властта. Другите два фактора за налагането на тази идея са събитията в Конго и излизането на ЮАР от Британската общност. „В интерес на републиката е – заявява Веруърд – да се разбере от всички заинтересовани, че в близките 5 години ни е необходимо силно и стабилно правителство, правителство, което няма да допусне изказвания като токущо чуто.“ Декларацията е направена по повод следното изказване на Хелън Сузман в парламента: „Средният африканец не може да се движи в страната, в която се е родил, без паспорт, без разрешение и без страх, че на всеки ъгъл ще бъде проверявано законното му право да бъде там, където е. Неговите политически организации са забранени или чрез нормални политически средства, или чрез конституционни вериги. Той няма минималната възможност да изяви своето мнение и постави своите проблеми. Неговите лидери са съдени без съд. Икономически проблеми на африканците не могат да се разрешават по нормални пътища. Неговите синдикати са признати за незаконни. Какъв тип свобода е това, което имат тези хора?“¹⁶⁵

Обществената опозиция на Прогресивната партия кара националистите да засилят атаката си срещу нея и в средствата за масова информация. Б. Форстър – тогава министър на правосъдието – в интервю пред всички вестници заявява: „Прогресивната партия трябва да бъде отстранена от изборите. Това е най-опасната партия, която минира основите на нашето съществуване в Южна Африка. Унищожението на прогресистите е още една причина за провеждането на общи избори.“

Един ден по-късно той е още по-категоричен: „Прогресивната партия няма право на съществуване в Южна Африка. Това са хора, избрали най-опасната политика, досега неизбрана от нито една партия.“¹⁶⁶

Интересни от гледна точка на борбата за влияние сред белия избирател са предварителните избори от февруари-май 1961 г. Пълното разложение сред опозицията се проявява най-вече при отсъствието на каквото и да е единство при определянето на кандидат-депутатите по избирателни райони. Прогресивната партия, която приема решение да участва в борбата с 40 места, в крайна сметка се включва само с 22 кандидата, от които само 2 срещу кандидатите на Националната партия, 18 срещу кандидатите на Обединената партия и 3 срещу кандидатурите, представени едновременно от националисти и обединисти. Това противоречие между политическото кредо – борба срещу апартейда, и практическата изява – конкуренция на Обединената партия, е обяснимо с предишната принадлежност на прогресистите към Обединената партия. Всъщност компромисът не дава резултат и прогресистите не спечелват нито едно място. Противопоставянето им на Обединената партия обаче предизвиква прекъсването на всякакви контакти между тях. В политически план това се изразява в сближение между Обединената партия и току-що формираната партия Национално единство¹⁶⁷. Общото мнение в Обединената партия по този въпрос е изразено от нейния генерален секретар Жак Орак: „Не искаме да имаме нищо общо с прогресистите. Няма да ги поканим на политическите дискусии в Кейп Таун (с Партията на националното единство – б. а., Р. Д.), нямаме намерение да провеждаме разговори с тях и за в бъдеще.“¹⁶⁸ Изобщо до 1974 г. прогресистите по принцип се отказват от изборните дискусии, когато последните се провеждат на три фронта – срещу националисти, обединисти и самите тях, особено при положение, че конкуренцията на прогресистите ще увеличи шансовете на Националната партия. В този смисъл и подхвърленото от лидера на Обединената партия обвинение за атака на прогресистите откъм гърба им има по-скоро пропаганден, отколкото реален характер¹⁶⁹. Действителните резултати от появата на Прогресивната партия въпреки общо демократичната им насока, в крайна сметка за началото на 60-те години се свеждат до разцепление в опозицията и намаляване на съпротивителната ѝ сила.

Проведените общи избори на 18. X. 1961 г. окончателно затвърждават позициите на Националната партия¹⁷⁰. Обединената партия, стояща в умерения център между националисти и прогресисти, отново заема мястото на официална опозиция. В известен смисъл това се оказва точна реализация на прогнозите на САИРР. Както вече подчертахме, Конгоанската криза, излизането на ЮАР от Британската общност, засилващата се международна изолация и опасността от пълен бойкот, събитията в Помболанд (още едно извънредно положение), сигналното напускане на капитали – всичко това има за следствие обединението на белите южноафриканци в общ фронт за търсене на изход. И доколкото този изход е умело пропагандиран от партията на власт в подкрепа на нейната политика, гарантираща бялото превъзходство, резултатът е логичен. Белият южноафриканец дава своя глас за националистите и по още една причина – нарастващия брой актове на насилие и тероризъм от

южноафриканските националистични организации. Най-дейни в това отношение са току-що сформираните Копие на нацията и Поко.

На заплахата от тероризъм правителството на Веруърд отговаря с идеята за независимост на бантустаните ¹⁷¹. На 10. V. 1962 г. в една маратонска реч пред парламента Веруърд излага основните мотиви на идеята, която с прилагането си ще даде гаранция за независимост на Транскей. Един комитет, избран набързо сред националистите в парламента, подкрепя и развива предложението да се гласуват средства за развитието на бантустана Транскей ¹⁷². Отговорът на опозицията не блести с изненади. Той е формулиран още през 1959 г. и развит в началото на 60-те години – „Опозицията е против изразходване на средства за черните.“ Единствено Х. Сузман от Прогресивната партия обръща внимание върху демагогския характер на бантустанизацията: „Две трети от африканците живеят извън резерватите. Не е ли странно, че правителството иска да им даде права там, където не живеят, а не там, където живеят. Следователно за две трети от населението създаването на независими бантустани не променя положението на расова дискриминация, в която се намират.“ ¹⁷³

Националистите гласуват предложението си за конституция на Транскей на 29. V. 1963 г. ¹⁷⁴ Съгласно закона на африканските сектори в Транскей се дава статут на самостоятелни територии (с изключение на редица селища и стопанства на белите). Конституцията на Транскей, валидна и днес, предвижда Законодателно събрание от 64 назначени (вождове) и 45 избрани депутати чрез всеобщо гласуване на всички граждани над 21 години. Този парламент избира кабинет с министър-председател, който е едновременно и министър на финансите, и 5 министри – на правосъдието, вътрешните работи, образованието, земеделието и строителството. В конституцията изрично е отбелязано, че южноафриканският парламент на републиката поема защитата на Транскей, външната политика, вътрешната сигурност, пощенските услуги, железопътния транспорт, банковите въпроси, митниците и правото да ревизира самата конституция ¹⁷⁵.

Конституцията на Транскей не е прецедент в световната история. Въпросът за бантустанизацията на ЮАР обаче от гледна точка на историята на идеите внася негативен принос в комплекса от познати форми и системи на взаимоотношения между различните етнически общности. Едно от локалните следствия за Южна Африка е свързано с нейната усилена милитаризация. Само за 1962 г. бюджетът за „защита на страната“ нараства от 80 на 120 млн. ренда. Опозицията, противопоставила се на закона за Транскей, гласува единодушно новия военен бюджет и с това намира окончателно точната граница на взаимоотношенията си с правителствената партия. По този повод пресата на английски език издига апел за помиряване на обединисти и прогресисти. Акцията е безрезултатна, доколкото прогресистите решават, че Обединената партия е нещо исторически отживяно и шансовете за бъдещето са на страната на прогресистите ¹⁷⁶. За това спомага и „навременното“ изказване на Балтазар Форстър, че „В рамките на 15 години Прогресивната партия ще смени Обединената партия като опозиция.“

В изборите от 1961 г. за първи път Националната партия получава значител-

но по-голям брой гласове от Обединената партия. Самочувствието на националистите се проявява веднага с приемането на два закона за промяна на общите закони. Вторият от тях в неговия чл. 21 дава право саботаждът да се квалифицира като държавно престъпление, включващо и смъртно наказание. Същият закон въвежда и системата на домашните арести. Министърът на вътрешните работи може да започва на определени хора да не напускат даден район да не приемат визити с изключение на лекар или адвокат¹⁷⁷. В обществената практика законът влиза под името Закон за саботажите. От националистите в парламента той е характеризиран като средство за предпазване, а не за разрушаване на демократизацията, но срещу него възроптават както опозиционният вестник „Сънди Таймс“ така и правителственият „Зонтагблат“¹⁷⁸. Опозицията в парламента също се разшавва. Лидерът ѝ, В. Грейф, меко заявява „Сме против саботажите и комунизма, но не сме готови да видим изпълнителна власт, която не може да бъде контролирана нито от трибуналите, нито от парламента.“¹⁷⁹ Прогресистите са най-упорити и сравняват предложението за закона с този на Хитлер за защита на нацията. Статистиката на Интерпелациите показва, че само Х. Сузман от Прогресивната партия за 104-те дни на парламентарната сесия представя 27 допълнения и изменения и поставя 137 въпроса. По Закона за саботажите тя държи 22 речи за изменение на 16 точки от предложението. Без съмнение тази активност на прогресистите има известен обществен отзвук, но той не излиза извън ограничения кръг привърженици и симпатизанти на партията.

Промените в общото законодателство от 1961 – 1962 г. са фактор за ограничаване на легалната политическа активност сред бялото население. Засилва се процесът на канализиране на политическия живот в руслото на официалната националистична доктрина.

Към средата на 1963 г. прогресистите публикуват втория доклад на комисията Молтено, но и той не намира желан отзвук. Основното в доклада е заобикаляне на основните вътрешнополитически проблеми чрез палиативни, компромисни тезиси. Достатъчно е да се оцени тезисът за присъствието на черните южноафриканци в „територията на белите“. Самият факт, че прогресистите говорят за територии на бели, е вече компромис, ако не и примирение със съществуването на бантустаните. Крайното решение на прогресистите е, че „черните ще могат да живеят в селищата на белите, ако мнозинството от белите е съгласно“. Тази идея прогресистите прокламират до 1974 г. Много показателна за политическия живот в ЮАР е идейната приемственост в междупартийните борби. След 1974 г. тезисът за черното присъствие в горния вид отпада от програмата на опозицията, за да влезе реформиран в програмата на националистите, които в 1978 г. го приемат и законодателно.

На промяната в общото законодателство от началото на 60-те години африканското население отговаря с редица стачки и демонстрации. Най-значителна е реакцията в Транскей, където се полага основата на новата организация Поко (на езика шоза думата означава „чисто“). Малко след откриването на парламентарната сесия в 1963 г. в една от първите си прояви (64 убити бели в един от къмпинзите на Транскей) Поко се представя като чисто терористична националистична организа-

ция. АНК чрез своя лидер Нелсън Мандела, вече осъден на доживотен затвор на остров Робен, прави изявление, което е цитирано от опозицията в парламента: „Трябва да заявя, че правителство, което продължава с насилие, ражда насилие.“¹⁸⁰ Правителството отговаря с проект за драстични мерки, в които за полицията се предвиждат изключителни права. Прокарването на тези мерки е улеснено след разкрития на парламентарната комисия, която, ръководена от съдията Шиман обявява, че Поко се идентифицира с работещия в нелегалност Панафрикански конгрес. Според публикуваните в пресата документи Панафриканският конгрес планирал през 1963 г. преврат, целящ установяването на социалистическа африканска държава. Засягаме този въпрос, защото той е поставен на дневен ред в парламента непосредствено след започване на дебатите по бюджета. По този начин заплахата на съдията Шиман се оказва фактор както за прокарване на извънредното законодателство на Форстър, така и за увеличаването на военния бюджет от 120 на 157 млн. ренда.

На 24. V. 1963 г. Б. Форстър прокарва на второ четене в парламента Трето предложение за изменение на общите закони¹⁸¹. Според закона всяка организация или група, действаща от 7. IV. 1960 г. (датата, от която АНК и ПАК са обявени за незаконни), може да бъде декларирана за незаконна. И след като Поко бе идентифицирана с ПАК, а Копие на нацията – като продължение на АНК, забраната им като политически организации има законно основание. Специална клауза в новия закон дава право на министъра на правосъдието да удължи изтекъл срок на вече осъден, ако прецени, че на свобода бившият затворник ще продължи да се бори за комунизъм. (Този член по-късно е познат като член Собукуе, защото Роберт Собукуе – бивш ръководител на ПАК, е първият допълнително осъден.) Друг член в закона регламентира 90-дневните затвори. Той дава власт на полицията да държи 90 дни заподозрените, след което да повтори, потрети и т.н. процедурата.

По повод на това антидемократично законодателство опозицията заявява, че е против някои членове, но общо взето го подкрепя, „защото сме опозиция отговорна и искаме да има ред и законност“¹⁸². Единствено Х. Сузман опонира, но след заплашителен апостроф от Б. Форстър официалната опозиция се отдръпва от нея и я оставя сама на банката. По-късно, за да елиминират напълно прогресистките идеи в парламента, се взема решение, според което никой не може да вземе думата, ако няма подкрепа поне на още трима депутата.

Политическата немощ и безперспективност на опозицията проличават още по-отчетливо на провинциалните избори през 1965 г. Изборите демонстрират видимо забелязващите се вече от началото на 60-те години признаци на общо отклонение на белия избирател вдясно. Така при разделеното гласуване Прогресивната партия спечелва двете места за представители на мулатите от Кейп и претърпява пълно поражение при изборите за провинциални съветници, където гласуват само бели. В същото време, Обединената партия губи 9 места за сметка на управляващата Национална партия. Тези резултати позволяват на д-р Веруърд да направи една декларация, нелишена от достоверност: „Гласът на английски говорещите все по-открито се слива с политиката на правителството. Това означава вече значител-

но политическо и национално единство. Причина за всичко това са откритите атаки и заплахи за бъдещето на белия човек в ЮАР, ширещи се във и извън страната. Заедно желаем и можем да разрешим икономическите и расови проблеми по наш начин.¹⁸³ Нелогично е южноафриканският премиер да обяснява общия уклон вдясно с опасността отвън. По-скоро сме изправени пред поредния демагогски опит на Веруърд да търси политически концесии за бъдещата вътрешна политика, като използва международната ситуация. През 1965 г. се забелязват само наченки на онова силно международно движение срещу политическата система на ЮАР, на което сме свидетели днес. Още повече, че решенията на Международния трибунал в Хага по проблема за Намибия бяха несъмнена победа за ЮАР. Веруърд отчита, че сред английско говорещия елемент в ЮАР все още няма изкристализирани идейни позиции по отношение на конкретното политическо бъдеще. Националната партия схваща, че е изключено да се елементаризират проблемите на англичаните южноафриканци само в рамките на вътрешнополитическия живот на страната. От една страна, бантустанизацията има за основа английската политика по време на създаването на Британската общност. От друга страна, англичаните южноафриканци в средата на 60-те години все още се съмняват в резултатността на този завои. От съствието на друга реална политическа алтернатива или идея обаче принуждава по-инертните да гласуват за националистите, а политически активните – за Обединената партия. С това единствено се обяснява бавната промяна в отношението на силите между правителството и опозицията.

Компромисът на прогресистите по отношение на бантустанизацията обезличава тяхната платформа. Спечелените от тях места за мулатите от Кейп дават основание и на националистите, и на Обединената партия да ги обвиняват, че са партия на негрите. Извън това отхвърленият от прогресистите апел на Обединената партия за контакти е причина за намаляване на влиянието сред колебаещите се бели, които предпочитат традицията пред „комунизма“ на прогресистите.

Кризата в отношенията между двете опозиционни партии – Обединената и Прогресивната, намалява съпротивителната им сила. Печатът на опозицията обвинява Прогресивната партия: „Прогресистите трябва да разберат, че в битката за поддържане жива демокрацията по принцип ще бъде подкрепена Обединената партия. Ако в парламента се проявява тенденция за намаляване представителите на Обединената партия, същата тенденция ще доведе изобщо до изчезване на прогресистите. Прогресистите нямат никаква надежда да спечелят влияние и места и в този смисъл са фактор, намаляващ силата на опозицията.“¹⁸⁴ От своя страна прогресистите заявяват, че обединената партия е нещо като ариергард на Националната партия, за да бъде по-шарсен парламентът. Тези противоречия между двете основни опозиционни партии (третата – Либералната партия е без представители в парламента) се използват умело от националистите. Постепенно парламентът, в който резонират всички политически сблъсъци, се превръща в паноптикум с предварително обявена програма. През 1965 г. представлението има вече 17-годишна история.

Тенденцията за намаляване на влиянието на опозицията през средата на 60-те години води до пълното ѝ обезличаване. Изградена е системата апартейд. Нейна основа е законодателството. Законът за регистрация на населението определя расовата група, към която принадлежи всеки индивид; Законът за земите, резервирани за групите, установява тяхното географско разположение; Законът за професионалното разпределение на работните места и за ограничаване на синдикализма определя типа работа и професия в зависимост от цвета на кожата; расово разделеното образование осигурява за всяко дете възпитание, каквото националистите смятат за целесъобразно за системата; Законът за разделяне на забавленията ограничава още повече малкото социални взаимоотношения между расите; Законът за неморалността на смесените бракове осигурява „чистотата“ на расите и т.н. Всичко това, заедно със стеснените права на цветните южноафриканци, според националистите трябва да се закрепят в степен на национална психология. Колкото и да е парадоксално, в този процес от средата на 60-те години опозицията започва да играе ролята на катализатор за национално единение на белите. Етническата симбиоза на белите оставя вече техния произход на втори план. Съпротивата на черното южноафриканско население също сплотява бялата общност. Пред нея вече се изправя с цялата сложност въпросът за запазване на системата от вътрешна ерозия.

Периодът до края на 60-те години е време, в което започват да се забелязват наченки на промени в изградената политическа система. Те са многопланови и трудно забележими. Един от признаците, както вече отбелязахме, е промяната в позициите на англичаните южноафриканци. Приобщаването им към африканерската общност е изпитано по време на Родезийската криза от ноември 1965 г. и последвалите общи избори в ЮАР. Този факт, общо оценен като стъпка по посока на бялото национално единство, е посрещнат резервирано сред част от партизаните на Националната партия. Нещо повече – през 1969 г. в „Ди Бюргер“ – орган на партията, се появяват изказвания, квалифициращи политиката на привличане на англичаните и новите емигранти като предателство към сегрегационните идеи на ген. Херцог от началото на века. Водач на новото течение в Националната партия става синът на ген. Херцог – Алберт Херцог. Междувременно засилването на международния натиск върху ЮАР предизвиква в името на запазването на „позициите, които още не са съвсем изгубени“, известна компромисност. Куриозно звучи, но е факт издаденият декрет специално за дъщерята на посланика на Малави в Претория, с който ѝ се дава правото да посещава училище за бели. От друга страна, се забелязва, че значителна част от печата минава на ултрадесни позиции. „Ди Бюргер“, английският „Соут Африкан Обсървър“, „Ди Велт“ започват кампания, насочена срещу „либералите“ от африканерската общност. Проф. У. Кларк на конгреса на младежта от САБРА през октомври 1966 г. „открива“ за първи път различия в самите африканери. Той обявява, че в ЮАР африканерите са два типа: „Ферлигтни“ и „Феркрамптни“. Според неговата дефиниция първият тип африканери са от авангарда. Те поддържат традицията и имат положително отношение към бъдеща-

та еволюция. За съжаление обаче в тях започнал да се промъква либерализмът. Другият тип африканери – феркрампт – са ултраконсерватори, които се противопоставят на всякакво изменение или реформи. Значителна част от идейния живот в африканерската общност в следващите 2 години е широка дискусия по този проблем. Използвайки тези настроения, Алберт Херцог се отъждествява с движението феркрампт и се обявява за негов лидер. На 14. IV. 1969 г. Херцог атакува открито „политиката на авангарда“, която не признавала „ценностната значимост на истинския африканерски народ“. За историческа канава е използван калвинизмът. „Либерализмът е в коренчетата на южноафриканците от английски произход и те не могат да се отделят от него, както африканерите от калвинизма.“¹⁸⁵

Новото движение дава и ново тълкуване на понятието апартейд. Според Херцог и съпартизаните му съдържанието на апартейда трябва да се разшири и той да се приложи и в отношенията между белите, като се очертае детайлно сегрегационна линия между африканерите и говорещите английски език. В името на бъдещата чисто африканерска нация трябва да се вземат екстремни мерки за контролиране на имиграцията.

През есента на 1968 г. отношенията между групата на А. Херцог и Б. Форстър – новият лидер на Националната партия, избран след смъртта на Веруърд, навлизат във фаза на нетърпимост. Херцог е против единението на всички бели и обвинява открито, че с политиката си Националната партия е формирала „нова английска буржоазия със сериозни икономически позиции“¹⁸⁶. След известно колебание, продиктувано от претегляне на възможните последствия, Форстър на годишния конгрес на партията през септември 1968 г. успява да отстрани Херцог от партията. Последният, заедно с още двама бивши депутати националисти формира Реконструирана национална партия.

Изгонването на групата на Херцог от Националната партия е сериозно обмислена стъпка. Създавайки възможности за формиране на още една опозиция, стояща вдясно от Националната партия, се преследват две цели. Първо, Националната партия да попадне в центъра на многопартийната политическа система, с което ще може да спекулира във външнополитическите отношения на страната. Второ, отчитайки, че крайно десните при съществуващото политическо напрежение нямат реални шансове за успех Националистическата партия ще има достатъчно основание да стане привлекателен център за десните от лявата страна на опозицията.

Малко преди изгонването на Херцог от Националната партия Б. Форстър обявява датата на общите избори. След инцидента „Херцог“ и образуването на новата партия в средите на Обединената партия се прокрадва мнението за известна либерализация сред националистите. В предизборната борба отново Обединената партия не лансира нищо ново. Традиционната платформа – лидерство на белите с ограничено представителство в парламента на всички раси, е допълнено само със серия обвинения срещу Националната партия за административна некомпетентност. Резултатите от изборите на 22. IV. 1970 г. са критерий за незаинтересованост-

та на белия избирател от политически промени. Националната партия привлича много от гласовете на англичаните южноафриканци и спечелва 2/3 от местата в парламента. За новата партия на А. Херцог гласуват 3,6% и това е проба за реакцията на бъдещо увеличаване на репресиите. Обединената партия застава отново в ролята на официална опозиция без шансове за отпор срещу антидемократичната, но прагматична политика на националистите.

С изборите от 1970 г. приключва периодът на политическо изграждане и консолидиране на системата на апартейд. През следващото десетилетие във вътрешнополитическия живот на страната доминират противоречията, заложи в теорията на апартейда. Те се развиват и постепенно блокират развитието на политическата система. Нова силна парламентарна опозиция, която ще направи опит да демократизира ЮАР, се появява отново чак през 80-те години. Тя отрича апартейда, използва и преосмисля жизнеспособните идеи на своите предшественици. Така в съвременната политическа история на ЮАР се откроява и историческият континуитет, който даде път на промените от началото на 90-те години. В този смисъл парламентарните борби на либералната опозиция от 50-те и 60-те години срещу принципа – доминиране на расова основа, днес са изходна позиция в развитата малко демодирана концепция за водачеството на белите в политически равноправно, мултирасово южноафриканско общество.

Б Е Л Е Ж К И

- ¹ За да не се утежнява допълнително научният апарат, в бележките се пропуска историографско маркиране на общи заглавия, които по принцип са периферни за темата.
- ² M a r q u a r d, L. The Story of South Africa. London, 1963, 15–16.
- ³ B r u c e, J. Impressions of South Africa. London, 1899, p. 105.
- ⁴ M o r t o n, N. In Search of South Africa. London, 1950, 104–105.
- ⁵ S e p t o n, P. Suid Africa, Land van Goed Hoop. Meppel, 1963, p. 55.
- ⁶ M o c k f o r d, J. Here are the South Africans. London, 1949, p. 60.
- ⁷ S n e t h l a g e, J. Meer Begrip voor Suid Africa. Amsterdam, 1964, p. 129 ff.
- ⁸ C u r r e y, R. The South African Way of Life. London, 1953, p. 22.
- ⁹ M a r q u a r d, L. The Peoples and Policies of South Africa. London, 1952, p. 73.
- ¹⁰ C a d o u x, Ch. L' Afrique du Sud. Paris, 1966. Изследването е от най-сериозните за приемствеността в южноафриканските политически институции.
- ¹¹ E m e r s o n, R., M. K i l s o n. The Political Awakening of Africa. New York, 1965. Значителен материал върху национализма в Южна Африка събраха H a n s, K., S. W o l l a s e. African Nationalism in the Twentieth Century. New York, 1965. Полезни библиографски данни върху южноафриканския национализъм вж. B: M u n g e r, Ed. Africaner and African Nationalism, South African Parallels and Parametres. London, 1967, p. IX ff.
- ¹² H o d k i n, T. Nationalism in Colonial Africa. London, 1956, p. 20.
- ¹³ Д о н к о в, Р. От сегрегация към апартейд в ЮАР. – И. Пр., 1983, № 1, 11–30; Г у н е в, Г. Политическа и социална характеристика на системата апартейд в Южноафриканската република. – ГСУ – ИФ. I. 68, 1974, 337–368.
- ¹⁴ H a t c h, J. Everyman's Africa. London, 1952, p. 45; T o m p s o n, L. Africaner Nationalist Historiography and the Policy of Apartheid. – Journal of African History, 3, 1962, № 1, 125–141; За връзката между африканерския национализъм и политиката вж. G o e t z e e, A. Politieke Groepering Indie Wording van die Africanernai. Johannesburg, 1941; Das Volk en Nasie in Terme van die Skrif. Stellenbos, 1961. Последното дискутира различни аспекти на расовия проблем на африканерската позиция – вж. гл. VI – „Конкретни приложения“.

- ¹⁵ Вж. S a l o m o n e, L. The Economic Background to the Revival of Africaner Nationalism. Boston, 1964, p. 217 ff.; T r a p i d o, S. Political Institutions and Africaner Social Structure in the Republic of South Africa. – The American Political Science Review. New York, 1963, 57, № 1, 75–78.
- ¹⁶ J a a r s v e l d, V. Die Africaner en sy Geskiedenis. Johannesburg, 1959, p. 219.
- ¹⁷ Капитално съчинение за Бонда от тези години е книгата на: D a v e n p o r t, T. R. The Africaner Bond. The History of a South African Political Party 1880–1911. Cape-Town, 1966. В нея авторът дискутира по политическите цели на Бонда и акцентира върху факторите за развитието на национализма. Вж. II ч. на VI гл.: „The Failure of Pan-South Africanism“, 95–100.
- ¹⁸ The Round Table, (London), march 1939, p. 424 ff.
- ¹⁹ По време на англо-бурските войни и образуването на съюза политически представител на африканерския бял елемент е Хет-фолк, преименуван в 1910 г. в Южноафриканска национална партия. Английският бял елемент в същото време формира Южноафриканската съединителна партия. Резултати от изборите в 1910 г.: Южноафриканската (Национална) партия – 66 парламентарни места, Съединителна партия – 38, Лейбъристка партия – 4, Независими – 13. Срв. State of South Africa (1968). Johannesburg, 1969, p. 43.
- ²⁰ S m u t s, J. Plans for Better World. London, 1942, p. 136.
- ²¹ M a r q u a r d, L. Op. cit., p. 223.
- ²² S a h s, E. S. L' Afrique du Sud au carrefour. Paris, s. d., 29–31.
- ²³ Подробности в: Union of South Africa and the Great War 1914–1918. Official History. Johannesburg, 1924, p. 42, 46.
- ²⁴ Южноафриканска партия – 54 парламентарни места, Съединителна партия – 40, Национална партия – 27, Лейбъристка партия – 3, Независими – 4. Срв. State of South Africa (1968). Johannesburg, 1969, p. 43.
- ²⁵ H a n c o c k, W. K. Smuts: The Fields of Force, 1919–1950. Cambridge University Press, 1969, p. 33.
- ²⁶ Срв. P e r s o n, Y. Le socialisme en Afrique Noire et les socialismes Africaines. – Revue française d'études politiques Africaines, 1974, № 127, p. 22.
- ²⁷ Циркуляр № 5, 31 окт. 1924; срв. Official Year Book, № 9, 1926–1927. Johannesburg, 1927, p. 203.
- ²⁸ H o r r e l, M. Legislation and Race Relations, S. A. I. R. R. (Johannesburg), 1971, p. 8.
- ²⁹ W a l k e r, E. A History of Southern Africa. Third edition. London, 1957, p. 549; Gazette Extraordinary, № 380, June 1913, Act № 27, 1913, Pretoria, s. d. p. 4, 6, 8, 10, 12; S a c h s, E. S. The Anatomy of Apartheid. London, 1965, p. 41.
- ³⁰ S a c h s, E. S. Op. cit., p. 205; W a l k e r, E. Op. cit., p. 618.
- ³¹ И двете предложения третират въпрос от конституционен характер. Те могат да се прокарат с мнозинство 2/3 в общо събрание на Сената и парламента при трето четене. Вж. чл. 152, 137, 351 и 352 от конституцията на ЮАС от 1909 г.
- ³² Вж. бел. 19.
- ³³ Вж. бел. 18.
- ³⁴ G i b s o n, R. African Liberation Movements. Oxford University Press, 1972, p. 42.
- ³⁵ H a n c o c k, W. K. Op. cit., p. 256.
- ³⁶ Срв. чл. 2: (D), Cape Times, 6 June 1934.
- ³⁷ I b i d e m, чл. 6 (в).
- ³⁸ B r o o k e s, E. H. The History of Native Policy in South Africa from 1830 to the Present Day. Second Revised Edition. Pretoria, 1927, 141–147.
- ³⁹ Cape Times, 1 may 1936.
- ⁴⁰ P a t o n, A. Hofmeyr, Oxford University Press, 1964, p. 219.
- ⁴¹ Cape Times, 7 april, 27 febr. 1936.
- ⁴² J o s h i, P. S. The Tyranny of Colour (A Study of the Indian Problem in South Africa). Durban, 1942, p. 36; B u n t i n g, B. The Rise of South Africa Reich. Harmondsworth, 1964.
- ⁴³ House of Assembly Debates (HANSARD). Vol. 36, p. 30–31, 95 ff.
- ⁴⁴ Срв. G r e y, J. L. How the Nations Voted. – Commonseuse, aug. 1943, p. 13.
- ⁴⁵ Base du Monopolio, S. A. I. R. R. (Johannesburg), 1944, p. 8.
- ⁴⁶ „UG“, 28 of 1948, Report of the Native Laws Commission, 1946–1948, p. 49 ff.; S a c h s, E. S. Op. cit., p. 74.
- ⁴⁷ H a n c o c k, W. K. Op. cit., p. 490.
- ⁴⁸ S. A. I. R. R. (Johannesburg). Vol. XIV, № 1, 1974, p. 77.
- ⁴⁹ Цит. по: H a n c o c k, W. K. Op. cit., p. 501.
- ⁵⁰ S. A. I. R. R. A Digest of the Native Laws (FAGAN) commission. Ser. 1. Johannesburg, 1948, p. 63.
- ⁵¹ J o s h i, P. S. Op. cit. p. 41, 198–234.
- ⁵² The Round Table. London, № 152, p. 814 ff; № 153, p. 33.

- ⁵³ Roberts, M., A. Trollop. The South African Oposition. 1939–1945. Longman Green, 1947, 174–178.
- ⁵⁴ Malan, D. F. Afrikaner Volkseenheid en my Ervaring op die Pad Daarben. Cape-Town, 1958, p. 126.
- ⁵⁵ Greene, J. *** Commosence, march 1948, p. 107.
- ⁵⁶ State of South Africa (1968). Johannesburg, 1969, p. 43.
- ⁵⁷ Pate, R. Africa do Sut vizinha do Portugal. Lisboa, 1971, p. 232.
- ⁵⁸ За споразумението вж. Chronology (Johannesburg), IV, № 11, p. 369.
- ⁵⁹ Shaik, J. L. South Africa: Government and Politics, Pretoria. s. ed., 1979, 205–280.
- ⁶⁰ Sunday Times (Johannesburg), June 1948.
- ⁶¹ Act № 21 of 1950 – разширява и допълва мерките от Закона на Херцог от 1927 г., забраняващ сексуални отношения между бели и черни в ЮАС.
- ⁶² Act № 30 of 1950. Основен в системата апартейд. Класифицира населението по расови категории. Целта му е установяване на система от норми за класификация на расите (базирана на външен вид, обществено мнение, утвърждение, репутация), създаване на регистри и правила за издаване на идентифициращи документи. Определя белите, мулатите и черните като основни групи и дава право на ген.-губернатора да определя следващото подразделение. Последното е извършено в 1959 г., коригирано през 1961 г. То разделя смесените на мулати от Кейп, индийци, китайци, други смесени. Подробен анализ на закона вж. в: Hoggell, M. Op. cit., p. 13.
- ⁶³ Act № 41 of 1950.
- ⁶⁴ Срв. The Forum (Johannesburg), IV, 1950, p. 18.
- ⁶⁵ Act № 44 of 1950.
- ⁶⁶ Le point de vue de L'opposition blanche a travers la declaration de Bram Fisher devant Le tribunal de Pretoria. – Revue française d' Etudes Politiques Africaines, 127, 1974, p. 59.
- ⁶⁷ Ibidem.
- ⁶⁸ Hansard, 6 june 1950, col. 108.
- ⁶⁹ The Round Table, (London) № 164, p. 391.
- ⁷⁰ Ballinger, M. From Union to Apartheid: A trek to Isolation. Juta and Co, 1969, p. 269.
- ⁷¹ Exelsior (Orange Free State), 6 oct. 1951.
- ⁷² Act № 35 of 1952.
- ⁷³ Срв. Carter, G. Op. cit., p. 316. Вж. също обръщението на ОДФ в Rand Daily Mail (Johannesburg), 9 July 1952.
- ⁷⁴ Act № 3 of 1952. Дава власт на ген.-губернатора да обявява извънредно положение, да наоблязва мерки за излизане от него, включително да създава временни съдийски колегии с разширени пълномощия.
- ⁷⁵ Act № 8 of 1953. Обявява, че всяка съпротива срещу законодателството ще се класифицира като криминално престъпление.
- ⁷⁶ Cape Times, 9 may 1953.
- ⁷⁷ Срв. Cape Times, 13 febr. 1953.
- ⁷⁸ Срв. Die Burger (Johannesburg) 30 oct. 1952, 5 april 1953.
- ⁷⁹ Общият брой гласове за националната партия са 641 000, а за Обединената – 771 000. Срв. State of South Africa (1968). Johannesburg 1969, p. 44.
- ⁸⁰ Апел на Малан. Срв. The Star (Johannesburg), 10 march 1953.
- ⁸¹ The Star (Johannesburg), 24 july 1953.
- ⁸² HANSARD, 6 July 1953, col. 1120.
- ⁸³ Документацията не е публикувана, с изключение на няколко писма на Малан, в които се споменава фактът.
- ⁸⁴ The Forum (Johannesburg). Vol. 2, Jan. 1954, № 10, p. 16.
- ⁸⁵ Нерпел, A. Verwoerd. Pelican Books, 1967, p. 96.
- ⁸⁶ В периода 1948 – 1954 г. ЮАС се радва на значителен имигрантски прираст:
Година	Имигранти	Емигранти	
1948	35 639	7 534	+ 28 097
1951	15 243	15 382	- 139
1945	16 416	11 336	+ 5 080
- Срв. State of South Africa (1967). Johannesburg, 1968, p. 119.
- ⁸⁷ Act № 52 of 1951. Дава право на магистратурата да разрушава бараките и задължава обитателите им да се изселват на определени места. Законът е в тясна връзка с въпроса за контрол на работната ръка.
- ⁸⁸ Act № of 1952. Дава право на африканците, родени в ЮАС, да посещават населени места без специално разрешително само за 72 часа. Със Закона администрацията получава право да

- интернира африканците „без желани или необходими професии“.
- ⁸⁹ Act № 67 of 1952. Отменя документите за самоличност и въвежда нова система от идентифициращи документи, която освен паспорта включва квитанция за платени данъци, разрешение за местопребиваване, месечен подпис на работодателя, препоръчителна характеристика и т. н.
- ⁹⁰ Act № 48 of 1953.
- ⁹¹ Срв. HANSARD, 4 aug. 1953, col. 872.
- ⁹² Ibidem, cols. 869, 870.
- ⁹³ Ibidem, cols. 1616, 1618.
- ⁹⁴ Н о r г е l l, М. О р. cit., 57–58.
- ⁹⁵ Act № 47 of 1953.
- ⁹⁶ The Commission on Native Education (Reprinted from Journal of Racial Affairs, april 1952). Stellenbosch, 1953, Part II, 6–17.
- ⁹⁷ The Forum (Johannesburg), aug. 1953, p. 83.
- ⁹⁸ HANSARD, 17 sept. 1953, col. 3576.
- ⁹⁹ Ibidem, 15 febr. 1954, cols. 594, 596, 597.
- ¹⁰⁰ Ibidem, 17 febr. 1954, col. 741.
- ¹⁰¹ Ibidem, 18 febr. 1954, cols. 783, 779.
- ¹⁰² The Policy of Union Party, s. l. 1954, p. 26.
- ¹⁰³ Цит. по The Forum (Johannesburg) june 1955, p. 42.
- ¹⁰⁴ HANSARD, 23 may 1955, col. 6050.
- ¹⁰⁵ Ibidem, 31 jan. 1955, col. 5.
- ¹⁰⁶ Ibidem, 9 febr. 1955, cols. 860, 861.
- ¹⁰⁷ Act № 56 of 1955. Увеличава властта на правителството при контрола върху „нежелателни“ дейности. Дава право на съдиите да издават разрешителни за обиск. Същото право се дава и на полицията при съществуване на фактор срочност. Подробно вж. Н о r г е l l, М. О р. cit., p. 92.
- ¹⁰⁸ HANSARD, 21 march, 1955, col. 2439.
- ¹⁰⁹ Act № 27 of 1955. Увеличава кворума от 4 на 5 при условие, че при решаване на въпроси от конституционен характер кворумът ще бъде от 11 души.
- ¹¹⁰ Act № 53 of 1955.
- ¹¹¹ В a l l i n g e r, М. О р. cit., p. 305.
- ¹¹² Срв. Rand Daily Mail (Johannesburg) 15 june 1955.
- ¹¹³ HANSARD, 16 june 1955, col. 8044 ff.
- ¹¹⁴ Ibidem, 15 febr. 1956, col. 40 ff.
- ¹¹⁵ Act № 6 of 1956.
- ¹¹⁶ Act № 30 of 1956.
- ¹¹⁷ HANSARD, 22 may 1956, col. 1118.
- ¹¹⁸ „Jskkals het twee gate“.
- ¹¹⁹ Срв. Die Transvaler, oct. 1956.
- ¹²⁰ Срв. The Star (Johannesburg), 8 oct. 1956.
- ¹²¹ Доклад на правителствена комиясия, създадена, за да изследва живота на Банту в Южна Африка. Заключениета на комисията са „научната основа“ и аргументацията на сегрегационната политика в ЮАР през 60-те години. Вж. The Tomlinson Debate, Fast Paper 11 (Digest of South Africans Affairs. Pretoria, may 1956). Подробна библиография по въпроса вж. в Н о u g h t o n, D. H. The Tomlinson Report, a summary and recommendations. Johannesburg, 1969.
- ¹²² Rand Daily Mail (Johannesburg), 10 aug. 1957.
- ¹²³ Цит. по S t r a n g w a y e s, J. – Booth, Uma voz contra o Apartheid, Lisboa, 1978, p. 161.
- ¹²⁴ Ibidem.
- ¹²⁵ Die Transvaler, 15 febr. 1958; General Elections in South Africa, 1943–1970. Oxford University Press, 1974, 72–73.
- ¹²⁶ Rand Daily mail, 25 march 1958.
- ¹²⁷ Националната партия – 103 места, Обединената – 53, представители на туземците – 3, представители на мулатите – 4 (избрани отделно); срв. State of South Africa. Ibidem.
- ¹²⁸ Н е r p l e, А. О р. cit., p. 133.
- ¹²⁹ Ibidem.
- ¹³⁰ За политическите им позиции вж.: S e g a l, R. Political Africa. London, 1961, p. 66, 254.
- ¹³¹ The Star (Johannesburg), 29 oct. 1958.
- ¹³² Ibidem, 3 nov. 1958.
- ¹³³ HANSARD, 16 febr. 1959, cols. 919–921.
- ¹³⁴ Срв. HANSARD, 7 febr. 1959, col. 1096.

- 135 Парламентарна декларация на Веруърд, вж. HANSARD, 2 jan. 1959, cols. 63–65.
- 136 Act № 46 of 1959.
- 137 Ноггел, О.р. cit., p. 23.
- 138 Срв. HANSARD, 18 may 1959, cols. 6001–6002.
- 139 HANSARD, 18 may 1959, col. 7023.
- 140 Срв. The Forum (Johannesburg), sept. 1959. Цит. по: Die Burger.
- 141 HANSARD, 2 june 1959, col. 7182.
- 142 Ibidem, 18 may, cols. 6034–6039.
- 143 Eastern Province Herald, 31 july 1959.
- 144 Cape Argus, 16 sept. 1959. Отнася се и за следв. цитати.
- 145 Rand Daily Mail, 5 dec. 1959.
- 146 Цит. по Strangways, J. – Booth. О.р. cit., p. 361.
- 147 Oster, M. The Policy of the Progressive party of South Africa. Summary and review, 1974.
- 148 HANSARD, 21 march 1960, col. 3732.
- 149 Ballinger, M. О.р. cit., p. 429.
- 150 HANSARD, 20 jan. 1960, cols. 86–97.
- 151 Segal, R. О.р. cit., p. 423.
- 152 Ноггел, М. О.р. cit.
- 153 HANSARD, 29 march 1960, col. 4324.
- 154 Ballinger, M. О.р. cit., p. 435 ff.
- 155 Наплет, А. О.р. cit., p. 177.
- 156 Цит. по: Strangways, J. – Booth. О.р. cit., p. 380.
- 157 Act № 32 of 1961.
- 158 Подробно за оставането на ЮАР в общността и политическото отражение на проблема вж. в: Vatche, W. H. VR + White Laager. The Rise of Africaner Nationalism. New York – London, 1965, 169–176.
- 159 АНМ (Arquivo Historico de Mozambique) Fundo-diversos, p. 45.
- 160 Отговаря на завършен прогимназиален курс.
- 161 Отговаря на завършено основно образование.
- 162 Термин, заместил „индиректно“, базирано на расовата принадлежност, без да се различава съществено от него.
- 163 Срв. Rand Daily Mail, 17 nov. 1960.
- 164 Die Burger (Johannesburg), 17 nov. 1960.
- 165 HANSARD, 15 febr. 1961, cols. 1309–1310.
- 166 Rand Daily Mail, 16 sept. 1961; Die Vaderland, 7 sept. 1961 – резюме от пресата № 34–35.
- 167 Партията на националното единство се формира от Дж. Бейсън, изгонен през 1959 г. от Националната партия заради опозицията му срещу Закона за автономни Банту правителства.
- 168 Срв. Sunday Times, 15 oct. 1961.
- 169 Ibidem.
- 170 Вж. данните от: Strangways, J. – Booth. О.р. cit., p. 386.
- 171 HANSARD, 23 jan. 1962, cols. 198, 199.
- 172 Ibidem, 10 may 1962, cols. 5345–5346.
- 173 Ibidem, col. 5456.
- 174 Act № 48 of 1963.
- 175 Ноггел, М. О.р. cit., p. 74.
- 176 Rand Daily Mail, 19 febr. 1962.
- 177 Ноггел, М. О.р. cit., p. 99.
- 178 Sunday Times, Sondagblad, 13 may 1962.
- 179 HANSARD, 21 may 1962, col. 6066.
- 180 Ibidem, 28 jan. 1963, col. 108.
- 181 Act № 37 of 1963.
- 182 HANSARD, 24 april 1963, col. 4670.
- 183 Die Transvaler, 25 march 1965.
- 184 Cape Times, 11 nov. 1965.
- 185 HANSARD, 14 april 1969, cols. 3880 – 3883.
- 186 Терминът „Нова английска буржоазия“ срещаме в K gauge, O. Vosster and the future of nationalist policy, OPTIMA, Vol. 16, dec. 1966, № 4, p. 176. По-късно той става основен в политическата фразеология на А. Херцог. С него той изразява виждането си за компромисността при провеждането на апартейда.